

## EUROPSKI MERKANTILIZAM I DALMATINSKI MERKANTILISTI

BORIS JURIC  
Filozofski fakultet Zadar

UDK: 330.8(091)  
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 14. X. 1993.

Izlažu se opće osobine europskog merkantilizma koji je tijekom čitava tri stoljeća u vodećim europskim zemljama bio vladajući smjer gospodarske teorije i prakse (od oko 1450. do oko 1750. god.). Ukazuje se da su dvije temeljne postavke merkantilizma: (a) visoko vrednovanje izvoza kao metode gospodarskog razvoja i (b) jaka državna intervencija u gospodarstvu. Pri tome u pojedinim europskim zemljama merkantilizam ima svoje osebujne crte, već prema tome kakvi su prometno-gospodarski položaj, gospodarska struktura i gospodarska orijentacija dotične zemlje. Pisac nadalje prelazi na prikaz i ocjenu hrvatskih merkantilista, koji su zauzimali visoko mjesto u teorijskim dometima europskog merkantilizma. Konkretnije govoreći, prikazuju se Beno Kotruljević, Nikola Vitov Gučetić, Stjepan Gradić i Šimun Grisogono.

Pored ostalog, pisac članka skreće pozornost da je u novije vrijeme akademik Vladimir Stipetić, prvi u hrvatskoj ekonomskoj literaturi, prikazao i ocijenio činjenicu, da je 1990. god. u Veneciji tiskana druga verzija knjige Bene Kotruljevića, i to pod naslovom »Knjiga o vještini trgovanja«, dakle pod naslovom različitim od prve verzije tiskane 1573. god. Tako imamo situaciju da prva verzija knjige ima naslov »O trgovini i o savršenom trgovcu«, a druga (kako je naznačeno) - »Knjiga o vještini trgovanja«. Pri tome čuveno 13. poglavlje, posvećeno fenomenu »dvostrukog knjigovodstva«, u drugoj verziji je znatno šire i razradenije nego li u prvoj verziji. Tu je svoju analizu i ocjenu akademik Vladimir Stipetić prezentirao 1994. god. kroz svoje dvije rasprave, objavljene u časopisu »Računovodstvo, revizija i financije«, Zagreb. (V. Stipetić, »Beno Kotruljević prvi je upoznao svijet s dvostrukim računovodstvom«, nav. Časopis, br. 10/1994.; V. Stipetić, »Kotruljević preuzima primat u povijesti dvostrukog knjigovodstva«, nav. Časopis, br. 12/1994.)

U jednom od svojih kapitalnih djela Vladimir Stipetić daje izvrsnu analizu merkantilističke doktrine. (V. Stipetić, *Studije iz povijesti naše ekonomske misli*, Zagreb 1989., str. 27-34.). V. Stipetić navodi da bi se merkantilistička doktrina mogla sažeti u pet temeljnih pristupa. To bi bila sljedeća načela:

a) Ekonomsku politiku valja postaviti i provoditi u okviru nacionalnih potreba. One su glavni mjeritelj njihove opravdanosti. Treba stvarati taj nacionalni interes sistemom unifikacije mjera, novca, prava i običaja, čime

će se prevladavati naslijeđene razlike koje su imale gradske komune, pokrajine ili profesije...

b) Pri procjeni bilo kojeg relevantnog elementa nacionalne ekonomske politike ili vanjske trgovine veliku pažnju valja pokloniti nacionalnim rezervama skupocjenih metala (zlata i srebra prvenstveno), kao bitnim komponentama narodnog blagostanja i uspješne trgovine.

c) Zemlji koja ne posjeduje rudnike zlata i/ili srebra primarni nacionalni zadatak mora biti da postigne što je moguće veći višak izvoza nad uvozom...

d) Pozitivnu trgovinsku bilancu vlasti mogu postići bilo direktnom podrškom izvozu ili restrikcijom uvoza...

e) Vanjsku ekonomsku politiku valja voditi tako da se jača ekonomska i politička »snaga države« (što uključuje i sigurnost zemlje)... »Tako merkantilistička doktrina ima i političke ciljeve...« (Pobliže o tome: V. Stipetić, Studije, str. 29-30.).

V. Stipetić nadalje s pravom ističe: »Ovdje iznesenih pet načela merkantilizma bilo je u mnogo čemu iskrivljeno ili čak neprimjenjivano u praksi ekonomske politike raznih država. Pažljivo istraživanje razvoja protekcionističkog zakonodavstva u Engleskoj... pokazalo je da na njega nisu djelovale ni ekonomske teorije ni dugoročna ekonomska politika ministara, već prvenstveno hitne fiskalne potrebe...« (Tu se V. Stipetić poziva na Ralpa Davisa koji je proveo odgovarajuća istraživanja za Englesku u razdoblju 1689.-1786. god. - Vidjeti: V. Stipetić, Studije, str. 32.)

Uobičajena podjela ekonomskih doktrina mogla bi biti sljedeća:

- A) Merkantilizam i katedralizam;
- B) Fiziokratska škola;
- C) Engleska klasična politička ekonomija;
- D) Malthus i kasnije teorije o stanovništvu;
- E) Specifični gospodarski pisci (Say, Thünen, J. S. Mill);
- F) Historijska škola;
- G) Subjektivistički pravci i
- H) Teorija državnog intervencionizma.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Obren Blagojević, *Ekonomske doktrine*, Beograd 1971.; Branislav Šoškić, *Ekonomske doktrine*, Beograd 1983.

U ovom radu dat ćemo presjek kroz učenje merkantilista. Dva nas činitelja na to upućuju:

S jedne strane, merkantilizam je prvi relativno zaokruženi sistem u historiji ekonomskih doktrina.

S druge strane, u galeriji najvećih merkantilističkih pisaca, poznatih i priznatih širom Europe, nalazi se i jedan naš pisac - to je Dubrovčanin Beno Kotruljević. No i drugi naši merkantilistički ili njima bliski pisci predstavljaju također značajna imena u redovima tadašnjih europskih ekonomskih pisaca. Mislimo tu prvenstveno na još dva Dubrovčanina - to su Nikola Vitov Gučetić i Stjepan Gradić. Daljnji renomirani hrvatski merkantilisti jesu: Matija Vlačić Ilirik, Juraj Križanić i još poneki (npr. Zadranić Šimun Grisogono).<sup>2</sup>

U vezi s pojavom merkantilizma na društveno-ekonomskoj pozornici Adolf Dragičević piše:

»Krajem XV. i početkom XVI. stoljeća počinje razdoblje prvobitne akumulacije kapitala, nasilnog eksproprijiranja proizvođača i koncentracije sredstava za proizvodnju i radne snage u manufakturnim radionicama. Formira se mlada buržoazija kojoj ideal postaje gomilanje apstraktnog bogatstva, novca, novčanog kapitala. Sve podređuje tome, nastojeći to prikazati kao društveni interes i potiče državnu ekonomsku politiku da djeluje prvenstveno u tom pravcu. Iz tih nastojanja razvila se merkantilistička

---

2. Kako nam prostor ne dozvoljava da se ovdje osvrnemo na sve hrvatske merkantilističke pisce, u pogledu Vlačića upućujemo na izvanredno djelo Mije Mirkovića, Matija Vlačić Ilirik, Zagreb 1960., a u pogledu Križanića na zbornik radova »Život i djelo Jurja Križanića«, Zagreb 1974. - Kraći prikaz Vlačića i Križanića kao gospodarskih teoretičara može se npr. vidjeti kod Borisa Jurića, »Merkantilistička doktrina u djelima južnoslavenskih pisaca«, Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru, sv. II-III., Mostar 1980.-1981.

Uspoređujući Vlačića i Križanića vjerojatno se ne će pogriješiti ako se naglasi kako je sa stajališta gospodarske teorije Križanić ipak značajniji. U pogledu njegovih gospodarskih pogleda stoji tvrdnja da je značajni merkantilistički pisac, te da je, bar donekle i bar u pojedinostima, anticipirao fiziokratsko učenje. Najbolje ga je ocijenio Vladimir Stipetić kada je naznačio da je Križanić - »merkantilista koji je uvažavao poljoprivredu«. Raspravljajući o mjestu Jurja Križanića u razvoju agrarno-ekonomske misli Vladimir Stipetić piše: »Zaključujući ovaj dio našeg razmatranja dužni smo istaći da je Juraj Križanić istakao značenje što ga viškovi poljoprivrednih proizvoda imaju za ubrzanje privrednog razvoja nedovoljno razvijenih zemalja. Sagledavajući krupno i značajno mjesto i ulogu poljoprivrede pri tom razvoju, on je daleko uznapredovao u odnosu na uobičajene merkantilističke i kameralističke poglede na poljoprivredu. Pri tome je uspješno spajao agrarno političke mjere s ekonomikom poljoprivrednog gospodarstva... - Istraživši genezu njegovih pogleda dužni smo, međutim, istaći da on nije imao nasljednika. Njegovi pogledi ostali su bez utjecaja na suvremenike, jer nisu bili ni štampani niti objavljeni pa njegovi agrarno-politički pogledi predstavljaju više dokaz lucidnosti jednog izvanrednog erudit, svjetskog putnika i dubokog mislioca nego što su imali utjecaja na njegove suvremenike...« (V. Stipetić, Studije..., str. 82-83.)

ekonomska teorija i politika, kao dominantna istraživačka i gospodarska preokupacija do druge polovice XVII. stoljeća...»<sup>3</sup>

Prema Obrenu B l a g o j e v i ć u osnovne ideje merkantilizma jesu:

a) Merkantilisti pri razmatranju ekonomskih pojava ne polaze od etičkih principa, nego isključivo sa stajališta ekonomskih interesa države.

b) Merkantilisti raspravljaju o tome kako da se ostvari što veće bogatstvo.

c) Oličenje bogatstva merkantilisti su vidjeli u zlatu i srebru.

d) Merkantilisti plediraju za vanjskotrgovinsku ekspanziju, konkretnije za ekspanziju izvoza.

e) Unutarnja trgovina - prema merkantilistima - samo prenosi novac iz jednih ruku u druge. Prema tome merkantilisti smatraju da to sa stajališta sveukupnog bogatstva zemlje nema niti kakvog značenja.

f) Nadalje, merkantilisti su zagovornici vrlo jake državne intervencije u privredi.

g) Bore se za ukidanje unutarnjih carinskih granica.

h) Merkantilisti, pored općih načela, proučavaju specifične prilike u gospodarstvu svojih zemalja. To je izvor mnogih razlika u pojedinačnim stavovima između merkantilističkih pisaca.

i) Treba još jednom podsjetiti da su merkantilističke ideje - pogotovu u nekim zemljama - imale bitan utjecaj na službenu politiku država i vladarâ.

Branislav Š o š k i ć s pravom primjećuje, da su merkantilisti u plemenitim metalima, zlatu i srebru, vidjeli oličenje bogatstva stoga što su, živeći u razdoblju dominacije trgovačkog kapitala, na gospodarstvo gledali očima trgovaca; trgovačko bogatstvo se uvijek pojavljuje kao imovina u novcu a novac trgovca uvijek djeluje kao kapital. Drugi razlog bio bi, svakako, u tome što je proizvodnja u to doba bila uglavnom proizvodnja potrošačkih dobara, koja za njih nisu mogla predstavljati 'vječito blago', dok, nasuprot tome, plemeniti metali raspoložu posebnim svojstvima, njih na primjer, 'ne mogu pojesti ni moljci ni rđa'... - Merkantilisti se također zalažu za zabranu luksuza ako on zahtijeva potrošnju zlata i srebra neposredno, a isto tako i za zabranu

---

3 Adolf D r a g i č e v i ć, Razvoj ekonomske misli, Zagreb 1987., str. 16.

uvoza luksuznih artikala. Oni, međutim, nisu bili protiv luksuza ako to potiče razvoj domaće gospodarske aktivnosti...<sup>4</sup>

U pogledu utvrđivanja donje i gornje granice razdoblja u kojemu je merkantilizam bio vladajući smjer gospodarske teorije i prakse, prisutna su razna stanovišta. Često se navodi da se merkantilizam kao vladajuća gospodarska praksa može podvesti pod razdoblje između oko 1450. i oko 1750. god., dok bi prevlast »merkantilističke literature« padala u XVI., XVII. i XVIII. stoljeće. Kao što je to uostalom slučaj i s mnogim drugim gospodarskim doktrinama, ključna su pitanja prije svega sljedeća: Hoće li se neki pisac smatrati pretečom ili pravim članom određene doktrine? (Npr.: Kotruljević je prema jednim samo preteča merkantilizma, prema drugima pak - pravi i vrlo istaknuti član te doktrine.) Želi li se utvrđivanje vremenskih granica obaviti na temelju sagledavanja merkantilizma kao prakse, tj. gospodarske politike ili gospodarskog sustava, ili na osnovi merkantilizma kao gospodarsko-teorijske doktrine? Poznato je da se merkantilizam može shvatiti u širem smislu, pri čemu takva koncepcija obuhvaća kako klasični merkantilizam tako i kameralizam, pri čemu je merkantilistička orijentacija kameralizma upitna, i to u tolikoj mjeri da se koji puta - i to s pravom - kameralizam smatra antipodom merkantilizma.

### **Merkantilizam - opći pogled i specifičnosti u nekim zemljama**

Merkantilizam je prema tome zajednički naziv kako za prvu teoretsku razradu kapitalističkog načina proizvodnje tako za određeni model privređivanja i ekonomske politike. Ideje merkantilista su povijesno uvjetovane ekonomskim prilikama i problemima njihovog doba. To je doba, pored ostalog, karakteristično po ubrzanom razvoju proizvodnih snaga, napretku tehnologije i naoružanja, velikim geografskim otkrićima, razvoju međunarodne trgovine i formiranju svjetskog tržišta. Prema tome, merkantilizam se javlja u doba u kojemu trgovački kapital, još u okviru feudalnih društveno-političkih okvira, nastupa kao glavni predstavnik i organizator kapitalističkog načina proizvodnje i privređivanja.

---

4 Obren Blagojević, nav. dj., str. 41-42.  
Branislav Šoškić, nav. dj., str. 19-20. Usp.: Mijo Mirković, Razvoj ekonomske misli u XIX veku, u: Mijo Mirković, Izabrani ekonomski radovi, Treći svezak, Zagreb 1979., Pogl. »Merkantilizam«, str. 196-200. i Pogl. »Fiziokrati«, str. 200-206.

Merkantilizam se redovno dijeli na rani i razvijeni. Prvi je naime stadij rani merkantilizam ili monetarni sistem, koji traje čitavo XV. i djelomično XVI. stoljeće. Drugi je pak stadij razvijeni merkantilizam ili manufakturni sistem, koji se u nekim zemljama proteže sve do u XVIII. stoljeće. Naravno, razgraničenje između ranog i razvijenog merkantilizma ne postavlja se prvenstveno s vremenskog stajališta. Razgraničenje se prije svega traži u odgovoru na pitanje: Kakav je stav pojedinih merkantilističkih pisaca prema vanjskotrgovinskoj odnosno platnoj bilanci? Upravo u stavu prema vanjskotrgovinskoj bilanci postoje ključne razlike između teoretičara ranog i razvijenog merkantilizma. Rani su merkantilisti branili postavku da novac, kada jednom uđe u zemlju, treba čuvati i ne dozvoliti mu da ponovno bude iznijet iz zemlje. Ove se merkantiliste može okrstiti skupljačima blaga i reprezentantima ekonomske politike novčane bilance. Kakvo je međutim stajalište merkantilista iz kasnijeg razdoblja, tj. iz razdoblja razvijenog merkantilizma? U međuvremenu proizvodnja i međunarodna trgovina razvile su se u većim razmjerima te politika novčane bilance ne odgovara više zahtjevima međunarodne ekonomske suradnje. Afirmira se u vezi s time politika aktivne trgovinske bilance. Po ovoj politici novac se npr. mogao investirati u osnivanje trgovačkih kompanija i njihovih inozemnih sjedišta u kolonijama. Bitno je pri tome bilo to da se tako investirani novac vrati uvećan. Novac se dakle shvaća kao kapital koji treba obrtati i uvećavati.

Prema tome, u razdoblju 1450.-1750. europska ekonomska misao kretala se u granicama merkantilizma. Pisci koji se tada bave ekonomskom teorijom naglašavaju pored ostalog veliko značenje vanjske trgovine kao činitelja gospodarskog razvoja i kao gospodarske djelatnosti u kojoj se stvara profit. Nadalje, merkantilizam zagovara jaku državnu intervenciju u gospodarstvu, kako bi se u dotičnoj zemlji razvila manufaktura i stimulirao izvoz. Kasnija ekonomska teorija oborila je neke od bitnih stavova merkantilizma, ali je ipak pojava te škole označavala napredak u ekonomskoj teoriji iz više razloga. S jedne strane, merkantilizam, povijesno gledano, predstavlja prvi, bar do stanovite razine, cjeloviti doktrinalni sistem. S druge strane, merkantilizam je odraz svog vremena, tj. prelaznog razdoblja iz feudalizma u kapitalizam, u kojemu kao vjesnik i nositelj novog, kapitalističkog načina privređivanja prodira i afirmira se trgovački kapital.

Merkantilizam se kao osebujna škola u ekonomskoj teoriji javlja širom Europe: od Britanskih otoka do našega Dubrovnika, od Španjolske do tadašnje carske Rusije. Također i u Francuskoj, te po državama Apeninskog poluotoka.

Tipičan vid merkantilističkog ponašanja u praksi daje tadašnja Engleska, što je posve razumljivo imajući na umu poznatu okolnost da je Engleska prva krenula putevima ubrzanog kapitalističkog razvoja. Postojali su tamo veoma strogi propisi koji su stimulirali samo ono vanjskotrgovinsko poslovanje koje je išlo u korist platne bilance zemlje. Poznato je npr. da su britanski propisi stimulirali razvoj britanske trgovačke mornarice, ali su postavljali vrlo rigorozne preduvjete da bi se dobile subvencije. Zakoni o plovidbi iz XVII. stoljeća određuju, da brod treba biti izgrađen ili u britanskom brodogradilištu ili u brodogradilištima britanskih kolonija. Nadalje, brod je morao inati britanskog kapetana, a Britanci su morali sačinjavati tri četvrtine posade, i sl.<sup>5</sup>

Uvoz robe u Veliku Britaniju mogao se u pravilu odvijati samo britanskim brodovima. Ako se roba uvozi stranim brodovima, carina će biti dvostruko veća. Pravilo o kabotaži uvedeno je za vrijeme merkantilizma. Posebno su bili značajni propisi o deviznoj kontroli.

Zanimljivo je u vezi s merkantilizmom primijetiti i sljedeće: kada bi se taj sistem do kraja dosljedno provodio, mjere jedne zemlje teoretski bi morale dovesti do ekonomske blokade drugih; drugim riječima, međunarodna bi se robna razmjena blokirala u potpunosti. Naravno, to se u praksi nije događalo, jer su više-manje svakoj zemlji trebali proizvodi kojih ona sama nije proizvodila. Ovdje je ključnu ulogu igrala međunarodna podjela rada, nastala dijelom iz prirodno-geografskih, dijelom pak iz ekonomsko-lokacijskih razloga. Zbog toga se u literaturi koji puta vrši dvodioba na varijantu pomorskog, odnosno varijantu kopnenog merkantilizma. Prva je varijanta prioritete interese vidjela u trgovini (trgovački merkantilizam); druga je pak davala veću važnost daljnjem razvoju vlastitih privrednih kapaciteta (proizvodni merkantilizam).

Vraćajući se ponovno na merkantilizam u Velikoj Britaniji, svrsishodno je zaključiti da su se tamo merkantilističke ideje najsnažnije razvile, jer su za to i politički i ekonomski uvjeti bili optimalni. Buržoaska revolucija iz sredine XVII. stoljeća tamo je najranije razbila uske okvire feudalnih odnosa i omogućila jednu svezemaljsku ekonomsku politiku. Tipični engleski merkantilisti su William Stafford i Thomas Mun, a kao zanimljivost možemo dodati kako je i Daniel Defoe suvremenik merkantilista i pisac ekonomskih djela.

---

5 Pod »Zakonima o plovidbi« misli se na tzv. »Navigacione akte«, između kojih se ističe Akt što ga je donio Oliver Cromwell 1651. god.

Defoe je napisao »Opću historiju trgovine« i »Plan engleske trgovine«. Ipak kao ekonomist nije odviše poznat. Međutim, i njegov roman »Robinson Crusoe«, bolje rekavši poruka koju taj roman proklamira, odraz je određenih socio-ekonomskih shvaćanja. Želi se reći da je Robinskona karakterističan lik poduzetnog kapitalističkog čovjeka koji se snalazi i u izvanredno teškim okolnostima.

S obzirom da su merkantilistički pisci djelovali kroz tri stoljeća, nadalje imajući u vidu da se oni javljaju u zemljama čiji je stupanj gospodarske razvijenosti veoma različit, jasno je da unatoč tome što svi zagovaraju primat vanjske trgovine i jaku državnu intervenciju u gospodarstvu, između pojedinih merkantilističkih pisaca odnosno njihovih skupina ima popriličnih razlika.

U red najvažnijih engleskih merkantilista ulaze William Stafford i Thomas Mun. Prvi od njih - William Stafford napisao je 1581. god. rad: »Kritičko izlaganje nekih žalbi naših sunarodnjaka«. U literaturi se primjećuje da ovaj rad po svojim stilskim i kompozicijskim odlikama toliko podsjeća na djela Williama Shakespearea, da su ga neki samom Shakespeareu i pripisivali. Jedan od stavova koji Stafford ovdje izlaže jest stav o štetnosti uvoza iz drugih zemalja, posebno robe koja se može proizvesti u vlastitoj zemlji.

Thomas Mun (1571.-1641.) bio je trgovac i direktor Istočno-indijske kompanije, ali i ekonomski pisac. Poznat je njegov rad: »Bilanca vanjske trgovine kao regulator našeg bogatstva« (koji puta se naslov ovog rada prevodi ovako: »Blago Engleske od vanjske trgovine«). Rad je napisan 1630., a prvi put je objavljen 1664. god. Mun kaže da je vanjska trgovina glavni izvor bogatstva države, da uvoz ne treba zabranjivati, da međutim uvoz mora biti manji od izvoza, da u tom cilju treba smanjiti potrošnju inozemne robe u zemlji, da u zemlji treba stvoriti jaku sirovinsku bazu, da treba poboljšati kvalitet domaćih proizvoda i sl.

Vrijedi istaći kako je Thomas Mun ujedno i tvorac prve teorije o turizmu kao nevidljivom izvozu. Naime, on je prvi teoretski obrazložio opravdanost da se na aktivnoj strani platne bilance bilježe i primici za razne usluge koje se prodaju strancima u Engleskoj. Identičan je postupak predvidio i kada je riječ o troškovima engleskih državljana u inozemstvu. Dakle, kako vidimo, elementi teorije o turizmu javljaju se u Europi već u doba »Tridesetogodišnjeg rata«.<sup>6</sup>

---

6 »Tridesetogodišnji rat« (1618.-1648.) vodio se u srednjoj Europi, preciznije na području Svetoga



Prije svega T. Mun već na mjestu u kojemu analizira pomorski promet, ima u vidu ne samo prevozne troškove za tobu, nego i za osobe.

»Th. Mun, međutim, posvećuje posebno poglavlje uslugama i njihovu utjecaju na platnu bilancu, govoreći o 'expences of travailers', darovima za diplomate i ostale strance koji žive u Engleskoj, o zaradi koja ostaje kad se mijenja strani novac, o kamatama, te osiguranju robe i života.«<sup>7</sup>

U literaturi se zatim ističe »da je Th. Mun teoretski zaista pravilno uočio da usluge imaju vrijednost i da se one odrazuju i u platnoj bilanci zemlje, ali da ih zbog tadašnjeg stanja statistike i u pogledu metode i u pogledu sredstava obuhvata nije mogao kvantificirati. Ali da bi dosljedno razvio svoju misao u pogledu njihova utjecaja na aktivnoj i pasivnoj strani platne bilance, on nalazi izlaz u tome da ih izjednačuje, bilansira s odgovarajućim izdacima engleskih građana u inozemstvu. On ih je tada nazvao »petty things« (neke malenkosti) koje se zaista odražavaju u platnoj bilanci zemlje, ali ih nije moguće registrirati i kao stavke unijeti u obračun (zbog toga ih eliminira izjednačujući ih s istovrsnim izdacima). Teoretska važnost Munove analize i stanovišta - prema Ivanu Antunecu - »nije time izgubila na vrijednosti...«<sup>8</sup>

Bit će korisno »en passant« napomenuti kojim se putevima dalje razvijala engleska ekonomska misao, Naime, u XVII. stoljeću javlja se prvi od velika tri predstavnika engleske klasične političke ekonomije. Bio je to, dakako, William Petty. U vezi s njime valja istaći da »u mnogo koječemu Petty još uvijek stoji na merkantilističkim pozicijama.«<sup>9</sup> Za razliku od njega - ostala dva velika predstavnika ove škole: Adam Smith i David Ricardo - u potpunosti su tipični predstavnici kapitalizma u zamahu. A. Smith je napisao djelo »Bogatstvo naroda«, koje je prvi put objavljeno 1776. god., a David Ricardo je objavodanio svoja »Načela političke ekonomije« 1817. god.

Kod Pettyja je prisutan određeni dualizam; premda je u cjelini gledano pripadnik klasične škole, ipak u pojedinim elementima - kako smo vidjeli - stoji na pozicijama bliskim merkantilistima.

»I u njegovim spisima vanjska trgovina tretira se kao najrentabilnija grana proizvodnje, pa su, prema tome, i trgovci koji se tim poslovima bave

---

Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti i to između protestantskih knezova i katoličke reakcije.

7 Ivan Antunac, Kratak nacrt za historiju turizma i razvitak teoretsko-naučne misli o turizmu, Turizam, Zagreb, br. 8-9/1965., str. 14.

8 Ivan Antunac, nav. mj.

9 Obren Blagojević, nav. dj., str. 70.

najproizvodniji dio nacije...«<sup>10</sup> No, sa svojom analizom vrijednosti i cijena, viška vrijednosti, kamata, rente, proizvodnog i neproizvodnog rada itd. Petty je najvećim dijelom u okvirima klasične škole.

Klasična škola, za razliku od merkantilizma koji - vidjeli smo - želi i sprovodi jaku državnu intervenciju, stoji na pozicijama liberalizma. U klasičnoj se školi u središte ekonomskih istraživanja postavlja tzv. radna teorija vrijednosti. Klasičari, nadalje žive i pišu u doba ubrzane industrijalizacije, pa zapažaju izvanredno velike ekonomske koristi od razvoja industrije kao osnovnog pokretača gospodarske ekspanzije. Na Pettyja kao pisca koji se kreće okvirima kako merkantilizma tako klasične škole osvrće se npr. Rudolf Bićanić. Naime, R. Bićanić u svom djelu »Nastajanje kapitalizma«, Zagreb 1959., pod naslovom »Novo shvaćanje o ulozi države« (8. pogl.) donosi izvode iz poznate »Rasprave o porezima i kontribucijama« W. Pettyja, te daje sljedeći komentar: »U prelazno doba na kapitalistički poredak javlja se shvaćanje o proširenoj ulozi države, koja obara feudalni poredak i pomaže stvaranje kapitalističkog poretka. Ta država - po mišljenju engleskog pisca W. Pettyja iz 17. stoljeća - zahvaća pod svoju kontrolu veliki broj ljudskih djelatnosti: obranu, red i mir, sud i vjerske poslove, škole i socijalno staranje itd. Ipak je to shvaćanje u 17. stoljeću još isprepletano s feudalnim elementima.« (Bićanić, nav. dj., str. 46. - Vidjeti i str. 46-49.)

U doba koje nas zanima, u Francuskoj se razvijala snažna apsolutistička monarhija. Zbog toga su, objektivno gledajući, merkantilističke ideje u Francuskoj imale vrlo dobre preduvjete za afirmaciju.

Jedan od najpoznatijih francuskih merkantilista bio je Antoine de Montchrétien, čije se djelo »Traktat političke ekonomije« pojavilo 1615. god. Montchrétien je bio ekonomski pisac, ali i ekonomist-praktičar. Tako je u sjevernoj Francuskoj bio osnovao dvije manufakture za proizvodnju čelika. Zastupa sve tipične merkantilističke teze: zagovara izvoz, jačanje domaće proizvodnje, državnu intervenciju u privredi. Prvi je u svjetskoj literaturi upotrebio naziv »politička ekonomija«, premda on pod političkom ekonomijom podrazumijeva ustvari ekonomsku politiku. Ipak je neprijeporan njegov primat u lansiranju naziva »politička ekonomija«, što mu priznaju svi udžbenici i priručnici ove ekonomske discipline.

---

<sup>10</sup> Adolf Dragičević, nav. dj., str. 24.

Drugi značajni francuski merkantilist je Jean Baptiste Colbert (1619.-1683.). Bio je ministar (generalni kontrolor financija) Luja XIV. Colbert je uz ostalo unapređivao prerađivačku radinost u Francuskoj (manufakture), dovodio strane stručnjake, dijelio kredite vlasnicima manufakturna i obrtnicima, osnivao kompanije za eksploataciju kolonija. Sačuvani su njegovi spisi pod naslovom: »Pisma, instrukcije i memoari«. Kao rezultat Colbertovih nastojanja povećao se francuski izvoz, posebno je tekstilna roba prodrla u susjedne zemlje, ali također na Levant i u Indiju. Izgrađeni su mnogi putovi i kanali (Langedočki kanal od Sredozemnog mora do Atlantskog oceana), ojačana je kako trgovačka tako ratna flota, mnoge unutarnje carine i ostale barijere afirmiranju unutarnjeg tržišta ukinute su.

Razvoj ekonomske misli u Francuskoj tekao je dalje tako da se u godinama od oko 1750. do oko 1780. afirmirala fiziokratska škola. Ta škola drži da je temeljna gospodarska grana poljodjelstvo. Nadalje, zagovara ekonomski liberalizam, pa zajedno s engleskim klasičarima čini kompleks građanske klasične političke ekonomije.

U razdoblju merkantilizma na Apeninskom poluotoku bio je prisutan politički, a u vezi s njime i ekonomski partikularizam. Zbog toga merkantilizam kao privredna praksa u Italiji ima bitno lošije uvjete nego u Engleskoj i Francuskoj. Talijanski merkantilisti prvenstveno analiziraju kreditno-novčane probleme. Bankar Gaspere Scaruffi (XVI. st.) u svojem radu »Rasprava o monetama i o pravilnom razmjeru zlata i srebra« predložio je bio sazivanje međunarodne konferencije. Na tom bi se skupu, pod pokroviteljstvom rimskog pape ili nekog od renomiranijih vladara, trebalo izraditi jedinstveni europski novčani sistem u obliku bimetalizma gdje bi međusoban odnos zlata i srebra iznosio 1 : 12.

Antonio Serra (1580.-1645.) je 1613. god. objavio »Kratku raspravu o uzrocima koji mogu izazvati obilje zlata i srebra u kraljevinama u kojima nema rudnika«. Ovaj talijanski merkantilist predlaže npr. razvoj proizvodnje onih proizvoda koji su se do tada uvozili. Usporedo s time savjetuje politiku razvoja poljoprivredne i manufakturne proizvodnje, kao i unapređenje pomorstva. Serra problematiku gospodarskog razvoja zaista promatra kompleksno. Naglašava značenje radnog odgoja ljudi. Podvlači zahtjev da se realno ocjenjuju prirodno-geografski uvjeti. Kao zanimljivost se može dodati kako je on veliko značenje pridavao faktoru stabilnosti zakona, odnosno faktoru pravne sigurnosti.

Gore prikazani merkantilizam u Velikoj Britaniji, Francuskoj, na Apeninskom poluotoku i sl. čini tzv. klasični merkantilizam ili merkantilizam u užem smislu. Postoji dakako i termin »merkantilizam u širem smislu« a on, pored klasičnog merkantilizma, obuhvaća i kameralizam, tj. takvu varijantu merkantilizma koja se javila u njemačkim zemljama. Izvanredno velika razjedinjenost njemačkih zemalja dovela je do toga da prijenos merkantilističkih načela u te zemlje nije dao adekvatne ekonomske rezultate. Politički partikularizam bio je velika prepreka da njemačke zemlje krenu putevima vanjskotrgovinske ekspanzije, pa se zbog toga pažnja tamošnjih nositelja ekonomske politike prvenstveno orijentirala na to kako da se ostvare prihodi za državnu blagajnu. Tako se za kameralizam može reći da je to zakašnjeli i deformirani oblik merkantilizma, koji se proteže i u XVIII. stoljeće, pa djelomično i u prvu polovicu XIX. stoljeća.

Svojevremeno je Dragoljub R. Živojinović u »Jugoslovenskom historijskom časopisu« objavio odlične studije o dubrovačkom merkantilizmu, u koje je uklopio i opća razmatranja o tom ekonomsko-teoretskom odnosno ekonomsko-praktičnom pravcu (D. Živojinović, Merkantilizam kao privredni sistem Dubrovačke Republike u XVII i XVIII veku, JIČ, Beograd, br. 1-2/1975., str. 61-114; D. Živojinović, Ideja o bogatstvu i izobilju u merkantilizmu Dubrovačke Republike u XVII i XVIII veku, JIČ, Beograd, br. 1-2/1977., str. 39-54.) Iz izvanredno zanimljivih i za ekonomsku historiju dragocjenih tekstova D. Živojinovića prenijet ćemo samo nekoliko stavova i ocjena:

- »U evropskoj i svetskoj historiografiji dugo vreme je preovladivalo uverenje da je merkantilizam predstavljao sistem sile (moći, snage) i da je njeno sticanje i održavanje predstavljalo jedini i najvažniji cilj merkantilističkih država i državnika...« (JIČ, br. 1-2/1977., str. 40.)

- D. Živojinović u nastavku citira E. Heckschera, švedskog ekonomista i pisca dvotomne historije merkantilizma koji je pledirao da:

- a) sila predstavlja jedini cilj državne politike;
- b) sila i bogatstvo su paralelno prisutni činitelji i
- c) merkantilisti su koristili silu da bi stekli bogatstvo. (JIČ, br. 1-2/1977., str. 40.)

- Nadalje, D. Živojinović navodi i kritičare gornjeg stajališta. »Koristeći svoje izvanredno poznavanje onovremene merkantilističke literature, Viner je tvrdio... da su sila (moć) i bogatstvo imali podjednaku vrednost

i da stoga nije bilo opravdano prvoj pripisivati prevashodni značaj i važnost. Viner smatra da je bogatstvo predstavljalo preduslov za ostvarenje mnogih političkih ciljeva država i vladara, da je ono bilo sredstvo da se ostvari nadmoćan politički i vojnički položaj u odnosu na druge države, da su bogatstvo i moć predstavljali, svako za sebe, krajnje ciljeve državne politike i da je između njih postojao određen sklad.« (JIČ, br. 1-2/1977., str. 41.)

- »...Razlike u vremenu nastanka, okolnostima i zanimanjima između pojedinih pamfletista, iako neminovne, uslovile su raznovrsnost ideja i oblika merkantilizma. Ipak, ono što je bilo zajedničko za sve bilo je uverenje da država treba da dá inicijativu i kontroliše ekonomski sistem i delatnost u interesu njenog vojnog snaženja, političkog ugleda i prosperiteta njenih podanika. merkantilisti su polazili od uverenja da država i vladar imaju pravo da preduzmu sve ono što su smatrali neophodnim. U tome je njihov pragmatizam dobio svoj potpuni izraz, a merkantilizam dao osnovno obeležje.« (D. Živojinović u JIČ-u, br. 1-2/1975., str. 64.)

Naveli smo ovdje nekoliko izvoda iz teksta D. Živojinovića koji zaokružuju opći pogled na merkantilizam. Što se tiče dubrovačkog merkantilizma (u XVII. i XVIII. stoljeću) upućujemo na citirane rasprave, kroz koje D. Živojinović pobliže prikazuje, analizira i ocjenjuje faktore, nositelje, ciljeve i sredstva merkantilističke politike tadašnjeg Dubrovnika. Ako bismo - samo radi ilustracije - željeli skrenuti pozornost na neke od ocjena D. Živojinovića o dubrovačkom merkantilizmu, tada bi izbor mogao obuhvatiti prvenstveno sljedeće sudove:

- »Po svojim osnovnim obeležjima i stremljenjima u sferi privrednih, političkih i društvenih odnosa Dubrovačka Republika pripada nesumnjivo krugu merkantilističkih država Evrope...« (JIČ, br. 1-2/1975., str. 111.)

- »... Dubrovački merkantilizam, iako je imao sve karakteristike pomorskih država zapadne Evrope, primenjivao je elemenat koji su upotrebljavale kameralističke zemlje Srednje Evrope. U tom pogledu je primetna kombinacija elemenata dva oblika merkantilizma, što dubrovačkom daje posebno obeležje...« (JIČ, br. 1-2/1975., str. 112.)

- »Ako je sila (moć) kao cilj merkantilističke politike, zanemarljiva u razmatranjima dubrovačke vladajuće klase, bogatstvo, napredak, izobilje, mir, pravda i drugo zauzimaju istaknuto mesto u trenucima donošenja mnogih značajnih odluka.« (JIČ, br. 1-2/1977., str. 42.)

Vrijedi još podsjetiti kako je D. Živojinović visoko ocijenio stavove dubrovačkog merkantilista N. V. Gučetića. (JIČ, br. 1-2/1975., str. 66-67; JIČ, br. 1-2/1977., str. 42-43.)

Lista zemalja - protagonista merkantilističke politike ne bi bila zaokružena, ukoliko ne bismo spomenuli još i Mletačku Republiku. Pri tome je Mletačka Republika najprije vodila merkantilističku politiku sa stajališta svog glavnog grada - Venecije i gravitirajućeg mu kopnenog zaleđa, da bi kasnije politiku unapređenja vanjske trgovine primjenjivala kako u korist metropole tako i u korist drugih svojih posjeda, konkretno Dalmacije. »Naime, u duhu razvijenog merkantilizma upravljači Mletačke Republike su već dugo nastojali oko postizanja aktivne bilance u državnoj vanjskoj trgovini, postizanja većeg izvoza od uvoza. Treba ovdje reći da su se tada još uvijek u Veneciji vanjskim svijetom smatrali čak svi mletački prekomorski posjedi, pa tako i Dalmacija; drukčije nije moguće protumačiti nastojanje njihova pretvaranja u neku vrstu polukolonija. Tek u drugoj polovini XVIII st. Serenissima počinje provoditi nešto širokogrudnije svoj merkantilistički zanos, proširujući ga i na svoje posjede, barem u stanovitom smislu. To je u stvari značilo realizaciju ideje unapređenja industije i slobodne unutarnje i vanjske trgovine, koje su propovijedali i za njih se zalagali tadašnji mletački napredni ekonomisti, premda još uvijek poklonici kolbertizma i merkantilizma... - Dalmacija pak tada grčevito iskorištava svako popuštanje Serenissime u pogledu režima trgovine te nastoji svim sredstvima na njenom kompletnom unapređenju. Dapače, potkraj njezina postojanja javljaju se ovdje mnogi ekonomski pisci, vatreni pristalice razvijenog merkantilizma. Tako je već 1769. god. neki nepoznati dalmatinski plemić (nobile Dalmatino) izrazio samoinicijativno opsežan plan za unapređenje cjelokupne vanjske politike pokrajine, gdje je glavno mjesto zauzimala realizacija aktivne trgovačke bilance, kako ovdašnji novac ne bi odlazio izvan njenih granica...« (Šime Peričić, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike, Zagreb, 1980., str. 129-130. - Usp. i: Tomislav Raukar, Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, 1977.)

I u ranijim stoljećima na području Dalmacije bilo je vrlo uspješnih poteza na planu razvoja vanjske trgovine. U svojem djelu »Povijest Splita«, sv. 2., Split 1978., Grga Novak u VII. poglavlju pod naslovom »Split velika izvozna luka Balkana na Jadranu« navodi kako je svojedobno Danijel Rodriga predložio mletačkoj vladi da Split učini glavnim centrom svoje trgovine s Turskom. Uslijedio je (ali nakon otpora velikog dijela stanovnika grada Splita)

početak gradnje carinarnice i lazareta. Jedan splitski knez (Loredan) je protiv izgradnje skale; kasniji splitski knez (Nikola Correr) međutim podupire izgradnju tog objekta. Rodriga postaje konzul židovske narodnosti u Splitu. I Turci pomažu izgradnju splitske skale. »Štoviše, Turci su sa svoje strane počeli popravljati putove koji su vodili u Split, videći dobro da je to najzgodniji put za njihovu trgovinu sa sjevernom Italijom, u prvom redu s Venecijom...« (Grga Novak, nav. dj., str. 997-998.) Otvaranje splitskog lazareta bilo je 1592. god. Također je 1592. god. osnovana i prva splitska banka. U literaturi se prikazuje »cvat splitske skale«. »Sam uređaj pretovarilišta, određen za slagalište i dezinfekciju robe, bio je jedan od najboljih i najvećih na svijetu...« (Grga Novak, nav. dj., str. 998.)

»Cvat Splita kao velike trgovačke skale u prvoj polovici XVII. stoljeća« predmet je obrade XIII. poglavlja u navedenoj knjizi Grga Novaka. »Velik je bio promet robe koja je išla u Tursku, kao i one koja je iz Turske dolazila... - Dovezena roba nije išla samo u Veneciju nego i u druga mjesta...« (Grga Novak, nav. dj., str. 984-1003. i str. 1080-1092.)

**Beno Kotruljević i njegovo životno djelo, objavljeno u dvije verzije i pod različitim naslovima: (a) O trgovini i o savršenom trgovcu, (b) Knjiga o vještini trgovanja.**

Jedan od najistaknutijih merkantilističkih pisaca je Dubrovčanin Beno Kotruljević.<sup>11</sup> Bio je svestrana ličnost: praktični trgovac koji je proputovao najveći dio Mediterana; diplomat; učenjak i ekonomski pisac. Niz godina proveo je na napuljskom dvoru obavljajući razne dužnosti, uz ostalo zauzimao je (za vladavine kralja Ferdinanda) položaj komesara i prvog ministra.

Ne zna se sasvim točno ni kada je rođen ni kada je umro. Ipak se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da je rođen između 1400. i 1416., umro pak 1468. ili 1469.

U povijest ekonomske misli ušao je svojim glavnim djelom »O trgovini i o savršenom trgovcu«. Djelo je dovršeno 1458. god. u jednom malom mjestu kraj Napulja. Više od stotinu godina kolalo je u rukopisima, a prva izdanja tiskana su u Veneciji 1573. godine zaslugom filozofa i polihistora Franje

---

<sup>11</sup> U talijanskim izvorima: Benedetto Cotrugli. U našoj literaturi transkribira se alternativno - i kao Benko Kotruljić i kao Beno Kotruljević.

Petrića Crešanina. Dugo se vremena smatralo da je 1573. god. izišlo samo jedno izdanje. Ž. Muljačić je, međutim, upozorio da su te godine izišla dva izdanja. »Iste (tj. 1573.) godine izišlo je tu (u Veneciji) i II. izdanje, jer je prvo bilo razgrabljeno. Donedavna se mislilo da se radi o istom izdanju, te da jedan dio naklade ima posvetu Franu Radaljeviću, dubrovačkom trgovcu, potpisanu od inače nepoznata Dubrovčanina G. Giuseppija, a drugi da je posvećen mletačkom trgovcu G. Ragazoniju od F. Petrića ili Petrisa... Prema modernim bibliografskim načelima to su, u stvari, dva izdanja...« (Žarko Muljačić u Zadarskoj reviji, Zadar, br. 4/1958., str. 329.)

Mora se dodati da ima i drugačijih shvaćanja, naime da je sva naklada Kotruljevićeve knjige, objavljena u Veneciji 1573. god., jedno jedino izdanje, bez obzira na razlike u dijelovima naklade. Dakle, prvo izdanje imalo bi dvije varijante. (To je npr. mišljenje Anđelka Runjića.)<sup>12</sup>

Nakon venecijanskog izdanja slijedilo je francusko izdanje (Lyon 1582.), te novo talijansko (Brescia 1602.).

Kotruljevićevo djelo dijeli se na četiri knjige.

Poglavlja sadržana u prvoj knjizi jesu:

- O porijeklu i početku trgovine
- O definiciji trgovine
- O svojstvima trgovačke osobe
- O mjestu prikladnu za trgovca
- O zamjeni robe za robu (trampi)
- O prodaji za gotov novac
- O prodaji uz naknadno plaćanje
- O načinu utjerivanja
- O načinu kako se plaća dug
- Opća pravila i red trgovačkog prometa
- O mjenici
- O pologu i zalogu
- Kako treba uredno voditi trgovačke knjige
- O osiguranju i osiguravateljima
- O draguljarima

---

<sup>12</sup> Anđelko Runjić, O Benu Kotruljeviću i njegovu djelu, pogovor uz izdanje: Beno Kotruljević, O trgovini i o savršenom trgovcu, izdavač: DTS - Dubrovački trgovačko-turistički sistem, Dubrovnik 1989., str. 504-505.



- O trgovcima suknom i sitničarima
- O vunarima i drugim trgovcima
- O onome što je trgovcu sasvim zabranjeno

Poglavlja sadržana u drugoj knjizi jesu:

- Uvod
- O misi
- O molitvi
- O milostinji
- O slučajevima dvoumice da li je nešto dopušteno ili nije

Poglavlja sadržana u trećoj knjizi jesu:

- O dostojanstvu i zvanju trgovčevu
- O razboritosti trgovčevoj
- O znanju trgovčevu
- O pouzdanju trgovčevu
- O sreći trgovčevoj
- O čestitosti trgovčevoj
- O marljivosti trgovčevoj
- O spretnosti trgovčevoj
- O lukavosti trgovčevoj
- O skladnosti trgovčevoj
- O pravednosti trgovčevoj
- O postojanosti trgovčevoj
- O ugledu trgovčevu
- O darežljivosti trgovčevoj
- O mirnoći trgovčevoj
- O stidljivosti trgovčevoj
- O pohvalnim svojstvima kod trgovca
- O umjerenosti trgovčevoj

Poglavlja sadržana u četvrtoj knjizi jesu:

- Uvod
- O trgovčevoj kući
- O dvorcu dobra gospodara
- O čovjeku gospodararu
- O trgovčevoj odjeći i ukrasima
- O pokućstvu i namještaju trgovčevu
- O ženi trgovčevoj

- O njezi i odgoju djece
- O robovima i slugama trgovčevim
- O stečevini trgovčevoj
- O svršetku trgovčevu

Djelo Bene Kotruljevića napisano je na talijanskom jeziku.

Godine 1985. u pripremi i obradi Rikarda Radičevića i Žarka Muljačića, a u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, izišao je hrvatski prijevod, s pratećim raspravama i priložima, kako o samoj ličnosti Bene Kotruljevića tako i o sadržaju i vrijednosti njegova spomenuta djela. (Beno Kotruljević, O trgovini i o savršenu trgovcu. Pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Zagreb 1985.) U međuvremenu je objavljeno i reprint-izdanje (Benedetto Cotrugli, Della mercatura et del mercante perfetto, Zagreb 1975., predgovor: Anđelko Runjić).

Konačno, 1989. god. DTS - Dubrovački trgovačko-turistički sistem zaudio je našu kulturu, posebno ekonomsko-historijsku znanost, time što je izdao dvojezično izdanje: originalni tekst i prijevod Žarka Muljačića. I u toj je knjizi pogovor pod naslovom »O Benu Kotruljeviću i njegovu djelu« napisao Anđelko Runjić.

Odmah valja istaći kako je Beno Kotruljević veoma uspješan trgovac odnosno - šire rečeno - gospodarstvenik. Izvrstan analitičar Kotruljevićeva života i djela akademik Vladimir Stipetić u jednom svom radu pored ostalog piše:

»... Stekao je prvo obrazovanje u Dubrovniku, koji već tada ima organizirano školstvo. - Kako je Beno Kotruljević potom studirao u Italiji, opravdano je pretpostaviti da je kod Jakoba iz Ferrare završio i gimnaziju (kvadrivi). Potom odlazi studirati pravo u inozemstvo (Italija), ali čini se da studij nije završio, jer je nakon smrti oca (1436. godine) on opet u Dubrovniku, gdje preuzima očev posao i nekretnine i počinje se samostalno baviti trgovinom...« (Vladimir Stipetić, Beno Kotruljević prvi je upoznao svijet s dvostrukim računovodstvom, časopis Računovodstvo, revizija i financije, Zagreb, br. 10/1994., str. II-III.) Vladimir Stipetić u nastavku podsjeća: »Kao i za većinu dubrovačkih trgovaca, trgovina je za njega značila putovanje za robom i sa robom... - No, uz ... uobičajena putovanja dubrovačkih trgovaca u njegovo zaleđe, naš Beno sve se češće upućuje u daleke krajeve, da bi posredovao u trgovini, prvo između Dubrovnika i mediteranskog svijeta, a potom sve češće u mediteranskoj trgovini uopće. Sačuvani arhivski dokumenti

govore da je boravio i trgovao u srednjoj Italiji, Kataloniji, Veneciji, na Balkanu, Siciliji, sjevernoj Africi. No, sa svojim bratom Mihom (Michielle) on se ubrzo specijalizirao prevozeći veće količine sirove vune iz Katalonije u Napulj i u Jadran (gdje opskrbljuje svoje mušterije vunom na obje strane Jadrana)... - Međutim, čini se da je jednako tako značajan prihod B. Kotruljević ostvarivao i izvozom (preko Dubrovnika) srebra, što se kupovalo u Srbiji i Bosni i onda 'krijumčarilo' u Italiju i na Siciliju...« (V. Stipetić, RRI<sub>F</sub>, br. 10/1994., str. III-IV.)

»Čini se da je rad na napuljskom dvoru odvlačio Benu Kotruljevića od trgovine. Trgovinu nastavljaju, doduše, drugi članovi obitelji Kotruljević, koji ostadoše ili u Dubrovniku ili u Italiji, no Beno sve više obavlja diplomatske misije, koje mu povjerava napuljski kralj...« (V. Stipetić, RRI<sub>F</sub>, br. 10/1994., str. IV.) Osebjuna epizoda u Kotruljevićevom životu je njegov izgon iz Dubrovnika. (Pobliže o tome vidjeti kod akademika Vladimira Stipetića, Beno Kotruljević prvi je upoznao svijet s dvostrukim računovodstvom, RRI<sub>F</sub>, br. 10/1994., str. V. i dalje: potpoglavlje 1.4. »Izgon Bene Kotruljevića iz Dubrovnika«)

O znanstvenom i literarnom opusu B. Kotruljevića piše akademik Vladimir Stipetić u okviru svog rada »Beno Kotruljević prvi je upoznao svijet s dvostrukim računovodstvom«, RRI<sub>F</sub>, br. 10/1994., odnosno u okviru svog rada »Kotruljević preuzima primat u povijesti dvostrukog knjigovodstva«, isti Časopis, br. 12/1994.

O izdanju »iznenađujućeg novootkrivenog rukopisa Bene Kotruljevića« (Ugo Tucci: Benedetto Cotrugli Raguseo, Il libro dell' arte di mercatura, Venezia 1990.) bit će riječi nešto kasnije, i to na temelju rada Vladimira Stipetića, Kotruljević preuzima primat u povijesti dvostrukog knjigovodstva, RRI<sub>F</sub>, br. 12/1994. (Inače, Ugo Tucci vrlo oštro kritizira Franju Petriševića u ulozi priređivača Kotruljevićeve knjige objavljene 1573. - Pobliže vidjeti kod Vladimira Stipetića, RRI<sub>F</sub>, br. 12/1994., str. III. i dalje. Vidjeti također: Ugo Tucci, Benedetto Cotrugli, Raguseo e il suo »Libro dell' arte di mercatura«, obj. u časopisu: Atti e memorie della Società dalmata di storia patria, Vol. XIV - N. S. III, Roma 1990-1991, str. 1-11.)

Glede uloge Franje Petrića u izdavanju verzije Kotruljevićevog djela 1573. god. već navedeni Ugo Tucci piše:

»Gli errori e gli abbagli ricorrono soprattutto nei capitoli di materia più strettamente mercantile, nei quali l' editore - Francesco Patrizi da Cherso,

filosofo e umanista - mostra di essersi trovato a disagio. Della sua poca diligenza e della sua mancanza di preparazione specifica hanno invece risentito un po' meno i libri dedicati alla religione, alle virtù morali e politiche, alla famiglia. In questi, un' edizione scorretta non costituiva un ostacolo insormontabile, alla comprensione: di un discorso sui doveri religiosi e su quelli morali, anche quando fosse espresso in maniera confusa, era meno difficile trovare il båndolo e la retta interpretazione che non trattandosi di una spiegazione tecnica incompleta e data con poca chiarezza. - Queste condizioni di presentazione dell' edizione a stampa fanno dubitare che a curarla di persona sia stato un uomo della levatura intellettuale e culturale del Patrizi e non uno dei revisori e correttori che lavoravano per lui all' insegna dell' Elefanta, l' impresa editoriale veneziana della quale egli era probabilmente il proprietario. I risultati contrastano troppo con quelli di altre sue operazioni dello stesso tipo perché questa possa essergli direttamente attribuita. Gli studi condotti sull' industria editoriale veneziana del Cinquecento hanno d' altronde messe in luce che al suo servizio lavorava una schiera di traduttori, revisori, correttori e di altri intellettuali con compiti vari, meno rispettesi della fedeltà al testo presentato per la stampa che attenti alle esigenze del mercato.« (U. T u c c i , nav. dj., str. 3-4.)

\*\*\*

Naveli smo sadržaj pojedinih knjiga Kotruljevićegog djela kako bi se, bar donekle, stekao uvid u materiju koju on obrađuje. Lako je uočiti da Kotruljević piše o trgovini i trgovcu, ali se, pored ekonomske problematike, bavi sociološko-psihološkim pitanjima, ulazi u djelokrug nauke o porodici i domaćinstvu, osvrće se na međuodnos religije i privređivanja i sl. U povijesti ekonomske misli Kotruljeviću pripada veoma ugledno mjesto. On nije samo naš najpoznatiji, a i najznačajniji ekonomski teoretičar merkantilističkog smjera, nego je i jedan od vodećih evropskih merkantilista. Njegovo značenje za povijest ekonomske misli je uglavnom dvojako: s jedne strane pažnje je vrijedno njegovo učenje o trgovini kao plodonosnoj privrednoj djelatnosti, s druge strane pak, njemu se odaje priznanje za formuliranje opće teoretske podloge o dvojnomo knjigovodstvu. Jedno i drugo priznaju mu mnogi pisci, bilo naši suvremenici, bilo stariji.

Kako je poznato, merkantilizma kao osebujan ekonomsko-teoretski sistem, naglašava važnost međunarodne trgovine. I Kotruljević ima pred

očima međunarodnu trgovinu. Takva koncepcija u skladu je sa središnjim učenjem merkantilista o tome, da su vanjska trgovina, odnosno izvoz snažni i dugoročni pokretač razvoja međunarodnih privrednih odnosa u cjelini, razvoja manufaktura, razvoja prometa i sl. Kotruljević o značenju trgovine izrijekom kaže ovo:

»Gdje je trgovine, tu je dosta novca, nakita, zlata, srebra i metala svake vrste. Zbog nje cvjetaju zanati, unapređuju se zemljoradnja i stočarstvo, rastu prihodi i rente. Siromašni svijet dobija priliku da radom popravi svoj položaj, a zakupci zemalja da unovče svoje proizvode. Od nje dolaze, pri uvozu i izvozu, carinski prihodi, kao i porezi na potrošnju - u korist države i drugih javnih tijela, te se time snaži njihova blagajna.«

Kako su u robnoj privredi trgovina i cijena dvije od temeljnih političko-ekonomskih kategorija, navest ćemo Kotruljevićev opis tih pojmova:

»Trgovačko znanje i vještina jeste ono poslovanje ili trgovina trgovačkom robom, što se vodi između zakonskim sposobnih lica: (1) pravično; (2) radi podmirenja ljudskih potreba i (3) u nadi na dobitak.«

U vezi s cijenom Kotruljević ističe:

»Povest ćeš računa o svojoj zaradi, tj. o onom dodatku cijene što ide u tvoju korist. Trudit ćeš se da cijena bude pravična i poštena... Stoga cijena treba da je umjerena...«

Kotruljević nadalje preporuča trgovačko kreditiranje i trgovinu »na poček«. Upozorava na dužne mjere opreza. »U trgovanju na poček« valja imati u vidu ovih šest stvari: a) stvar koju prodaješ, b) lice kome prodaješ, c) vrijeme koje mu ostavljaš, d) količinu robe i novca, e) korist koju treba da postigneš i f) način plaćanja.

Veoma je važna sljedeća Kotruljevićeva misao:

»Ako trgovac primijeti da se umnožio broj onih koji se bave istom granom poslovanja i da zarada opada, treba za vremena promijeniti posao.«

Ovo nas podsjeća na seobu kapitala na temelju zakona prosječnog profita.

Nizanjem sličnih primjera mogli bismo nastaviti, ali su i ovi, nadamo se, dovoljni da ilustriraju bogatstvo i domet Kotruljevićevih misli.

Kotruljević se zacijelo pri pisanju svoga djela koristio srodnim radovima svojih prethodnika. Mogao se, prije svega, koristiti radom »O trgovini i

poznavanju robe« iz 1174. god., čiji je pisac Arabljanin Al-Dimiski. Ali i Kotruljevićeve ideje imale su velikog odjeka. Pored ostalog, može se smatrati da se čuveni francuski ekonomski pisac Jacques Savary obilno poslužio Kotruljevićevim radom pri pisanju svoje knjige »Savršeni trgovac« (prvi put objavljene 1675. god.).

U posljednje vrijeme o Kotruljeviću su dali iznimno važne priloge Dragutin Alfier, Anđelko Runjić, Vladimir Stipetić, Lazar Pejić i Rikard Radičević. D. Alfier je to učinio u »Prilozima za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća«, Zagreb 1984. U radu pod naslovom »Ekonomske mislioci starog Dubrovnika« (str. 1-31. citiranih »Priloga...«) D. Alfier uz ostalo podvlači:

»Kotruljevićeva je knjiga ... kombinacija znanstveno-teorijskog traktata o trgovini i didaktičko-praktičnog manuala za obavljanje trgovačke djelatnosti...

Kotruljić se u početku kolebao na kojem će jeziku napisati svoju knjigu: ili na klasičnom latinskom jeziku ili na narodnom talijanskom jeziku. Premda je latinski jezik daleko otmjeniji nego vulgarni talijanski govor i vrlo pogodan za objašnjavanje materije koja će biti predmetom njegovih izlaganja i premda bi knjiga napisana na latinskom jeziku imala više uspjeha i stekla veći ugled, Benko se ipak odlučio za talijanski jezik, koji je u općoj upotrebi, jer će tako njegovo djelo biti pristupačnije i razumljivije trgovcima kojima je poglavito i namijenjeno...

Ono po čemu je spis 'Della mercatura e del mercante perfetto' zaslužio dobio kvalifikaciju prvog naučnog djela o trgovini... i prvog sistematskog djela u svjetskoj literaturi o trgovini, trgovačkoj etici i trgovačkom obrazovanju... i po čemu je autor toga spisa u povijesti ekonomske misli s pravom nazvan pretečom opće nauke o trgovini... u najvećoj mjeri je sadržano u poglavljima: o podrijetlu i početku trgovine, o definiciji trgovine, o mjestu prikladnom za trgovce, o zamjeni robe za robu, o prodaji za gotov novac, o prodaji uz naknadno plaćanje, o mjenicama, o urednom vođenju trgovačkih knjiga. U tim kratkim poglavljima« - nastavlja D. Alfier - »Benko Kotruljić iznosi originalna teorijska saznanja o trgovini, do kojih je došao deduktivnom metodom, ili kako on kaže 'unutrašnjim poimanjem i umovanjem', na osnovi

općeg i vlastitog iskustva i indukcijom, pomoću koje se po njegovim riječima 'iz posebnih saznanja dolazi do općeg saznanja'«. <sup>13</sup>

I D. Alfier je smatrao potrebnim istaknuti kako je »Trinaesto poglavlje prve knjige 'O urednom vođenju trgovačkih knjiga - Dell' ordine di tenere le scritture mercantilmente', koje obuhvaća svega nešto više od četiri tiskane stranice, najviše... pridonijelo poznatosti imena i djela Benka Kotruljića Dubrovčanina u naučnom svijetu od kraja 19. stoljeća naovamo.« (... »u ekonomskoj literaturi prvi naučno izložio bit knjigovodstva«...) <sup>14</sup>

U svom zapaženom prilogu o »Ekonomistima starog Dubrovnika« na I. programu Radio Zagreba, u emisiji Radiosveučilište, dana 17. svibnja 1974., akademik Vladimir Stipetić, govoreći o Kotruljeviću, Gučetiću i Gradiću je, pored ostalog naglasio:

- Gornja tri pisca simboliziraju kontinuitet razvoja i njegovanja ekonomske misli u Dubrovniku: Kotruljević je iz XV., Gučetić iz XVI., a Gradić iz XVII. stoljeća.

- Ekonomisti starog Dubrovnika kreću se po vrhuncima ekonomske misli svojeg vremena. Možemo ih uvrstiti u panteon tadanje svjetske ekonomske misli.

- Kod njih je hvale vrijedno naročito i to što su njihovi teorijski rezultati vezani i nastali su kao odraz ekonomske stvarnosti.

Prelazeći na pojedine dubrovačke ekonomiste Vladimir Stipetić u vezi s Kotruljevićem naglašava:

- Iako je Kotruljevićev rad »O trgovini i savršenom trgovcu« (koji je, kako je poznato, napisan 1458. god.) prvi put tiskan tek 1573. god., on je u međuvremenu kolao u rukopisnim prijepisima.

- Djela talijanskih i ostalih europskih pisaca o trgovini napisana su u najvećem broju znatno kasnije od Kotruljićevog.

O Gučetiću V. Stipetić govori:

- Možda je Gučetić najveći hrvatski ekonomski teoretičar svih vremena.

- Treba naglasiti njegovu široku kulturu; Gučetić pripada renesansnim krugovima...

---

13 Dragutin Alfier, nav. dj., str. 6-7.

14 Dragutin Alfier, nav. dj., str. 9. - Vidjeti također: Lazar Pejić, Jugoslovenski merkantilisti, Beograd 1988., str. 44-75.

- Nije poput mnogih svojih sugrađana studirao u Padovi; sve je naučio u rodnom Dubrovniku.

- Bio je pored ostalog nadzornik solana, vodio je brigu o žitnim fondovima... (7 puta biran je za kneza Dubrovačke Republike).

- Djelo »O ustrojstvu države« (ili »O državi«) iz 1591. god., inače vrlo obimno (cca 500 str.), počiva doduše na Aristotelovoj koncepciji, ali obrada problematike evoluirala imajući u vidu prilike u Dubrovniku i u talijanskim republikama.

- Gučetić pored ostalog drži da nositelji vlasti treba da budu bez ikakvih privilegija.

- Zagovara rotaciju i to svuda, izuzev u vojsci.

- Gučetićevo djelo »O državi« upravo je prepuno ekonomskih pogleda. Najznačajnije poglavlje ekonomskog karaktera mu je ono o novcu i bogatstvu. On se suprotstavlja merkantilistima.

- Posebno valja istaći kako Gučetić anticipira teoriju radne vrijednosti.

- Gučetić je prvi u svjetskoj literaturi formulirao zakon ponude i potražnje.

- Ima osebujan stav prema akumulativnosti: privatnicima ne dozvoliti da akumuliraju, forsirati akumulaciju od strane države.

- Prema tome Gučetić je stvorio srednjovjekovni koncept »države blagostanja«. Pledira na državu rada i slobode.

- Nije stoga čudo što mu je papa dodijelio počasni doktorat.

O Gradiću (rođenom 1613. god.) V. Stipetić kaže:

- Živi (najveći dio života) u Rimu - u Zavodu sv. Jeronima.

- Radi u Vatikanskoj biblioteci.

- U njegovo doba Dubrovnik opada i Gradić to teško doživljava. (Uz ostalo Dubrovnik pogađa i veliki potres iz 1667. god.)

- Gradić je iz Rima poslao obilje pisama (2000 »kartica«), u kojima daje upute za politički i ekonomski napredak (obnovu) Dubrovnika.

Visoku ocjenu ekonomista starog Dubrovnika ponavlja V. Stipetić i u svojoj raspravi »Ekonomski misao u starom Dubrovniku«, obj. u Zborniku radova Fakulteta za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik (Dubrovnik 1975., str. 49-58). Taj je rad zapravo govor što ga je (u ulozi tadašnjeg dekana



zagrebačkog Fakulteta ekonomskih nauka) izrekao pisac, V. Stipetić, prigodom osnivanja Fakulteta za turizam i vanjsku trgovinu u Dubrovniku (izvorno kao odjela Fakulteta ekonomskih nauka iz Zagreba). Na 10 str. tiskanog teksta V. Stipetić iznosi razloge koji su pridonijeli da se osnuje spomenuti visokoškolski studij, pa u svoje izlaganje uključuje i prikaz ključnih elemenata ekonomskog opusa triju dubrovačkih ekonomskih pisaca - Kotruljevića, Gučetića i Gradića.

O Gučetiću V. Stipetić izrijekom piše: »Nikola Vitov Gučetić pripadao je renesansnom krugu učenih Dubrovčana... Za razliku od svojih prijatelja Gučetić nije pisao pjesme, čemu bijahu toliko skloni njegovi sugrađani. Niti je stekao svoje obrazovanje u Padovi ili Bologni kao toliki njegovi druzi. Sve što je spoznao, naučio je u rodnome Dubrovniku, u svojoj bogatoj biblioteci i na redovnim poslu. Bavio se privredom, u najširem smislu te riječi; bio je nadzornik solana i gradski rizničar; djelovao je u upravi vunarskog ceha i žitnog fonda - te nadzorništvo prodaje vina. Čak je sedam puta bio knez Republike. I zar je čudo što se takav čovjek, zreo iskustvom i erudicijom, odlučio napisati (u obliku dijaloga s prijateljem Dinkom Ranjinom) ogromno djelo o ustrojstvu države, koje se na talijanskom pojavilo u Veneciji godine 1591. Omašno je to djelo ne toliko volumenom (ima oko 500 stranica) koliko bogatstvom ideja s područja politike, teorije države i ekonomije...« (V. Stipetić, Studije, str. 11.)

»Te su tvrdnje« (Gučetićeve!) »genijalne za ono doba, jer se njima Gučetić ne samo udaljava od Aristotela i tada predominantnih merkantilističkih načela, već anticipira teoriju radne vrijednosti. Svoje tvrdnje on je pisao pedeset godina prije Pettyja, a puna dva stoljeća prije Adama Smitha, koji konačno utvrđuje rad kao mjerilo vrijednosti ekonomske misli. - Zanimljivo je uočiti da je Gučetić vjerojatno prvi u svjetskoj literaturi formirao zakon ponude i potražnje, koji utječe na formiranje cijene...« (V. Stipetić, Studije, str. 12.)

Zaokružimo ocjenu V. Stipetića o Gučetiću:

»O značenju njegovih ideja za onovremeno društvo svjedoči i činjenica što mu je papa Klement VIII dao počasni doktorat iz filozofije, a magistrat iz teologije, iako je Gučetić bio svjetovnjak.« (V. Stipetić, Studije, str. 13.)

Kao zanimljivost u svezi sa Stjepanom Gradićem može se dodati kako se taj »Dubrovčanin svjetskoga glasa« uz više pitanja s područja egzaktnih znanosti, pozabavio i brodarstvom. Mithad Kozličić u II. dijelu svoje

rasprave »Brodovlje Dubrovačke Republike« (»Mogućnosti«, Split, br. 5-7/1993.) piše kako je očuvana Gradićeva studija »O upravljanju brodom pomoću kormila«. M. Kozličić dodaje: »Pitanje nipošto nije bilo ni malo, ni beznačajno. Dapače, od 13. se stoljeća empirijski poznavalo kormilo (kormilarski list s rudom po krmi broda), ali se nije znalo zašto je ono za upravljanje brodom djelotvornije od tisućljećima rabljenog krmenog vesla. Kako Gradićev rad pada u doba kad se još nije znalo više važnih hidrodinamičkih zakona, pa je još značajniji jer će bitno pridonijeti njihovom otkrivanju. Na Gradićevu će se raspravu ubrzo osvrnuti Alfonso Borelli, te će se razviti korisna znanstvena diskusija. Budući da Gradić i Borelli djeluju u XVII. stoljeću, ne će biti u stanju cjelovito pojasniti što se fizikalno događa kod zakreta lista kormila. Međutim, važno je da se problemu pristupilo pokusom kojim se provjeravao njihov teorijski rad, što će u XVIII. stoljeću, otkrivanjem odgovarajućih hidrodinamičkih zakona, omogućiti da se pravilno odgovori na to pitanje. No,« - zaključuje M. Kozličić - »bez Gradićeva rada do konačnog bi rješenja nedvojbeno došlo bitno kasnije, pa je taj rad i u svjetskim mjerilima jako značajan.« (M. Kozličić, »Mogućnosti«, Split, br. 5-7/1993., str. 60. - Inače I. dio citirane rasprave M. Kozličića objavljen je u »Mogućnostima«, Split, br. 3-4/1993.)

U literaturi se nadalje s pravom ističe, kako je značajan i doprinos Kotruljevića teoriji lokacije. U poglavlju pod naslovom »O mjestu prikladnu za trgovca« Kotruljević navodi, da trgovac treba izabrati mjesto zgodno za trgovanje. »Drugo, u mjestu valja da bude dosta nastanjenih trgovaca i da ga posjećuju trgovci i vrsni ljudi... - Treće treba boraviti u mjestu gdje se živi u miru i bez neizvjesnosti... - Četvrto, u mjestu gdje se sudi po trgovačkom pravu... - Peto, trgovac mora izbjegavati da stanuje u plodnim mjestima koja obiluju ljudskom hranom jer su to mjesta pogodna za poduzimanje mnogih poslova i stoga su veoma pogibeljna po trgovca, pa prema tome mnogi padaju pod stečaj...« Iako je možda ovaj peti element donekle u suprotnosti s nekim drugim Kotruljevićevim stavovima, ipak u cjelini promatrajući ove elemente može se zaista reći da je Kotruljević značajan i sa stajališta teorije lokacije poduzeća općenito, a trgovačkog poduzeća posebno. (Vidjeti: R. Radićević i Ž. Muljačić, nav. dj., str. 136-138.)

Parafrazirajući Kotruljevića, Lazar Pejić ovako prikazuje njegovu teoriju lokacije: »Pri tome mesto loakcije mora biti:

- a) zdravo, kao i na povoljnom položaju,

- b) naseljeno, pristupačno saobraćaju da bi ga posećivali i strani trgovci,
- c) dobro zaštićeno od nemira i ratnih provala,
- d) dovoljno obezbeđeno,
- e) takođe uviđa da trgovina bolje uspeva tamo gde ima prirodnih uslova i podstreka za rad, ali gde se do bogatstva može doći istrajnim radom,
- f) prava aktivnost trgovca mora se sastojati pre svega u njegovom radu, a ne samo u trgovačkom posredovanju, ističe Kotruljić...« (Lazar Pejić, Jugoslovenski merkantilisti, Beograd 1988., str. 60.)

Spomenuli smo već kako je 1985. god. u izdanju HAZU objavljena knjiga u kojoj je prezentiran sjajni prijevod Kotruljevićevog djela Žarka Muljačića; ista knjiga donosi i opširan komentar te analizu stavova Kotruljevićevih čiji je autor Rikard Radičević.<sup>15</sup>

Prema R. Radičeviću velike su zasluge Kotruljevićeve za razvoj ekonomske misli, pri čemu valja naglasiti pored ostalog:

- da je Kotruljević zaslužan svojim doprinosima općoj ekonomskoj teoriji, tj. tada dominirajućem merkantilizmu;
- da prvi lansira načela dvojnog knjigovodstva i
- da je njegovo djelo nezaobilazno u razvoju i afirmaciji znanstvene discipline o ekonomici i organizaciji poduzeća uopće, a poduzeća iz oblasti trgovine poebno.

Nadalje smo također naveli, kako je u zadnje vrijeme Anđelko Runjić napisao pogovor izdanjima Kotruljevićeva djela.<sup>16</sup> Taj Runjićev pogovor - kako se podcrtava u literaturi<sup>17</sup> - »predstavlja briljantan znanstveno-ekonomski esej, koji je napisan u gotovo nedostižnom stilu pjesnika, ekonomiste i ekonomskog historičara Mije Mirkovića...«

A. Runjić pored ostalog u vezi s Kotruljićevim radom »O trgovini i o savršenom trgovcu« navodi:

---

15 Beno Kotruljević, O trgovini i o savršenu trgovcu. Pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Zagreb 1985.

16 a) Anđelko Runjić, O Benu Kotruljeviću i njegovu djelu, pogovor uz izdanje: Beno Kotruljević, O trgovini i o savršenom trgovcu, izdavač: DTS - Dubrovački trgovačko-turistički sistem, Dubrovnik 1989., str. 503-509. (Engleski prijevod tog pogovora na str. 510-517.)

b) Della mercatura et del mercante perfetto, Libri quattro, di M. Benedetto Cotrugli Raugseo. Reprint-izdanje, Zagreb 1975., pogovor Anđelko Runjić.

17 Dragutin Alfier, nav. dj., str. 14.

»O značenju Kotruljevićeva djela 'O trgovini i savršenom trgovcu' ističemo sud znanosti o pionirskom Kotruljevićevom doprinosu ne samo oblasti dvojnog knjigovodstva već nauci o trgovini općenito. Nitko prije njega nije na tako oštrouman, sistematičan i jasan način izložio temelje opće nauke o trgovini i trgovinskom poslovanju. On teorijski govori o svim stvarima i problemima vezanim za trgovca i trgovinu. O vrijednosti Kotruljevićeva djela u svjetskoj ekonomskoj literaturi i o njegovom značenju za našu ekonomsku misao najpodrobnije i najtemeljiteje su kod nas pisali M. Vujić, Š. Babić i M. Zebić. Njihovi radovi čine nezaobilazno štivo za upoznavanje ličnosti Kotruljevićeve i vrijednosti njegova djela.

Posebno značenje Kotruljevićeva djela je i u tome što ono može poslužiti kao odličan priručnik za upoznavanje tadašnjih prilika, karakteristika dubrovačke kulturne sredine, pogotovo stoga što ga je napisao jedan od najistaknutijih predstavnika tadašnje privredne i duhovne elite, oslanjajući se na iskustvo i praktično znanje stečeno u dugotrajnoj trgovačkoj aktivnosti. Djelo je, dakle, i prvorazredan povijesni dokument iz tog vremena.«<sup>18</sup>

A. Runjić ocjenjuje i društveno-ekonomske prilike u okviru kojih je Kotruljević djelovao.

»Stoljeće u kojem je živio i stvarao karakterizira oživljavanje i privredni razvitak. Zamah što ga u XV. stoljeću doživljava i rodni Dubrovnik Kotruljevićev, veoma je snažan i brz. Razvija se zanatstvo i trgovina a proizvodne snage u poletu dovode do specijalizacije i podjele rada. Razvija se tekstilni obrt, bojenje tkanina, pravljenje stakla, zlatnih i srebrnih metalnih predmeta, slika i oružja. Prerađuje se koža i vosak, a brodogradnja dobija sve vidnije mjesto u životu i gospodarstvu Dubrovačkom. Smišljena ekonomska politika, osobito u oblasti obrta i trgovine u Dubrovačkoj Republici daje poticaja ovom razvoju...«<sup>19</sup>

Nove pojave i ideje prisutne su sve više i na općoj povijesnoj pozornici:

»Naziru se ishodišta nove epohe, velika otkrića, renesansa, reformacija i novi duh. Slama se, doduše, polako ali sigurno skolastička barijera i srednjovjekovlje. Um ljudski na putu je k novim spoznajama.

---

18 Andelko Runjić, kao u bilješci 16, ad a), str. 507.

19 Andelko Runjić, kao u bilješci 16, ad a), str. 508.

S druge strane pred Evropom Turci (Marica 1371, Kosovo 1389, Smederevo 1459, Bosna 1463), mrak stoljetni na Balkanu. Valja sve ovo imati na umu, kad se misli na Kotruljevića i njegovo djelo.<sup>20</sup>

Svakako je vrijedno primijetiti kako je Schumpeter u svojoj poznatoj »Povijesti ekonomske analize« zabilježio i rad B. Kotruljevića. Zanimljivo je pri tome primijetiti da to nije učinio u glavi »'Merkantilistička' literatura«, nego u glavi »Upravni savjetnici i pamfletisti« koja prethodi glavi »Ekonometričari i Turgot«.<sup>21</sup>

Svrshodno je učiniti još neke napomene o B. Kotruljeviću s obzirom na multidisciplinarnu vrijednost njegovog djela o trgovini. Naime, kako navodi Rikard R ad i č e v i ć , »pozicija knjige 'Della mercature et del mercante perfetto' prema njezinoj materiji nije čvrsto fiksirana u stručnoj literaturi, posebno stoga što je znanost od vremena kada je knjiga napisana pa sve do danas doživjela snažnu evoluciju, tako da je sistematika znanosti znatno drugačija nego što je bila tada. Knjiga govori o trgovini, o vještini trgovanja, o knjigovodstvu, o moralu, a ona je i izvor za povijesna istraživanja. Kao takva ona bi spadala u područje povijesti Južnih Slavena, povijesti Dubrovnika, u područje trgovine, djelomice u područje knjigovodstva, u opću ili društvenu ekonomiju, u ekonomiku poduzeća itd. ...« (Rikard R ad i č e v i ć u: Beno K o t r u l j e v i ć , O trgovini i o savešenu trgovcu. Pripremili i obradili Rikard R ad i č e v i ć i Žarko M u l j a č i ć , Zagreb 1985., str. 11.)

R. R ad i č e v i ć je posebno analizirao navedeno Kotruljevićevo djelo »iz perspektive današnje znanosti o ekonomici poduzeća«. Evidentirao je »pravila poslovanja« prezentirana kod Kotruljevića te ih je prepričao na suvremen način. Evidentirao je tako 27 pravila za koja se, u cjelini ih promatrajući, može istaći: »Pravila poslovanja koja je iznio Beno Kotruljević uglavnom su zadržala svoju vrijednost sve do danas i stoga ih možemo smatrati klasičnim pravilima poslovanja...« (R. R ad i č e v i ć i Ž. M u l j a č i ć , nav. dj., str. 79.)

Prvih sedam Kotruljevićevih pravila u verziji R. R ad i č e v i ć a glase:

»1) Privrednik, tj. trgovac mora unaprijed razmisliti o svojim poslovima i rasporediti ih, a to znači da mora ne samo smišljeno ulaziti u obavljanje svoje funkcije, nego mora unaprijed 'postaviti plan rada'. Svako poduzeće

---

20 Anđelko R un j i ć , kao u bilješci 16, ad a), str. 508-509.

21 Joseph A. S c h u m p e t e r , Povijest ekonomske analize, sv. 1., Informator Zagreb, 1975., str. 130.

mora dakle imati unaprijed postavljeni plan rada. Osim toga, u svaki posao treba ući s potrebnim predradnjama i razmisliti i učiniti unaprijed sve što je potrebno da se posao, kad se započne, uspješno i dovrši.

2) Materijalni rizik treba smanjiti tako da se sva imovina ne drži na jednome mjestu, a poslova mora biti više, tako da se rizik od gubitka smanji. Banke, koje posluju s financijskim sredstvima, treba da ih ulažu u razne poslove, a nešto da zadrže za tekuće poslovanje.

3) U slučajevima kooperacije između više poduzeća zajednička financijska sredstva (»srednja svota«) ne smiju se oduzimati od zajedničkog poslovanja, nego mu moraju služiti.

4) Koncentracija poslovanja u privrednom poduzeću donosi višak vrijednosti; kod manjih poduzeća taj je višak vrijednosti manji, kod većih je veći. Kod poduzeća koja su individualno vlasništvo, ako je malo poduzeće, vlasnik treba još i sam raditi, jer mu renta na uloženi kapital nije dovoljna za podmirivanje njegovih potreba.

5) Privredno poduzeće mora imati potrebna financijska sredstva kako bi moglo poslovati. Bez njih se ne može poslovati.

6) Privredno poduzeće mora pronalaziti poslove, a ne čekati da oni sami naiđu.

7) Jedna od zadaća poslovanja jest i dobitak, ali ne smije se previše trčati za profitom i nastojati obuhvatiti cijeli svijet, već treba i drugima dati zarade. Protivni postupak dovodi do pada ugleda poduzeća...« (Poblize vidjeti: R. Radičević i Ž. Muljačić, nav. dj., str. 76-80.)

Na jednu okolnost u vezi s Kotruljevićevim djelom valja svakako skrenuti pažnju. On prvenstveno piše o trgovini, ali se s pravom može reći da daje prikaz gospodarske problematike u cjelini. Naime, R. Radičević u vezi s time podsjeća i zaključuje sljedeće:

»Počeci ekonomike poduzeća (u srednjem vijeku) razvili su se pod nazivom trgovina. Trgovina je tada bila jedina privredna grana koja je donekle istraživana i proučavana. Ostale privredne grane ili su bile slabo razvijene (obrt, poljoprivreda, rudarstvo) ili nisu uopće postojale (industrija), pa nije bilo ni znanstvenih istraživanja... - Gdje se u tekstu Bene Kotruljevića spominje riječ trgovina, trgovac, trgovački itd., može se ponajviše uzeti poslovanje, privrednik, privredni, poduzeće. Tek u malom broju slučajeva

može se zadržati pojam trgovine u današnjem njezinu značenju...« (R. Radičević i Ž. Muljačić, nav. dj., str. 63.)

Kotruljeviću se može pristupiti s različitih stanovišta. Tako je npr. Danica Škara u nekoliko navrata promatrala poslovičnu misao u tekstu B. Kotruljevića. (Vidjeti: Danica Škara, »Poslovična misao u radu B. Kotruljevića«, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti /20/, 1990./1991., Zadar 1992., God. 30., Sv. 30.; Danica Škara, A fifteenth century manuscript by Benko Kotruljević and its contribution to Croatian paremiology, Posebni otisak iz: »Proverbium« 9 /1992./.)

S druge strane, Mario Plenković te Nedjeljko Kujundžić i Jasna Orešković Ostojić smatraju da se Kotruljevića može smatrati jednim od utemeljitelja poslovnog komuniciranja. »... Budući da je Kotruljić uočio i odredio načela i metode poslovnog komuniciranja, zatim sistematizirao osobine dobrog poslovnog čovjeka, smatra se prautemeljiteljem, začetnikom poslovne komunikologije.« (Mario Plenković, Predgovor, u knjizi: Poslovno komuniciranje i masovni mediji /Zbornik radova/. »Alinea« Zagreb, 1992., str. 7.)

Nedjeljko Kujundžić i Jasna Orešković Ostojić u svojem prilogu »Benko Kotruljić (1400-1468) - utemeljitelj poslovnog komuniciranja«, Poslovno komuniciranje i masovni mediji (Zbornik radova), cit. izdanje, str. 9-12., pišu sljedeće: »Kotruljić je trgovca odredio kao vrlo razboritu i visoko moralnu osobu. Zbog toga je izdvojio, upućujući posebno mlade trgovce, osobine i radnje koje štete ugledu trgovca, pa ih se mora kloniti i protiv njih boriti. Kako kaže Kotruljić, »trgovcu je sasvim zabranjeno:

- 1) kartanje, kockanje,
- 2) opiti se vinom i prejesti se,
- 3) biti zastupnik u parnicama,
- 4) kretanje sa zlim i ozloglašanim ljudima,
- 5) baviti se alkemijom,
- 6) natjecati se u igri konjima,
- 7) krijumčariti,
- 8) počiniti prijevaru u vezi s robom što se tiče težine, mjere i prodavanja jedne robe za drugu,
- 9) imati isprazne i siromašne prijatelje i

10) biti rasipan...«

Obrnuto ovim negativnim zapovijedima Kotruljić odmah ističe i deset osobina koje treba u svojoj ličnosti izgraditi svaki dobar trgovac/poslovni čovjek:

- 1) držati mjeru u sreći i nesreći,
- 2) biti umjeren u jelu i piću,
- 3) biti umjeren u govoru,
- 4) znati procijeniti kad se smije upasti i prekinuti tuđe govorenje,
- 5) promisliti što će reći, procijeniti koliko će govoriti,
- 6) ocijeniti kome govori,
- 7) znati na koji način mora govoriti,
- 8) biti umjeren u trgovanju,
- 9) biti umjeren u drugovanju i ljubavi te
- 10) imati mnogo znanaca, a malo prijatelja...«

U časopisu »Računovodstvo, revizija i financije«, Zagreb, br. 10-12/1994. objavljeni su novi kvalitetni prilozi u svezi s Kotruljevićem, i to iz pera akademika Vladimira Stipetića (u dva navrata) i Mladena Habeka. To su sljedeći radovi:

a) Vladimir Stipetić, Beno Kotruljević prvi je upoznao svijet s dvostrukim računovodstvom, Računovodstvo, revizija i financije (u nastavku skraćeno: RRiF), br. 10/1994., str. I-VIII.

b) Mladen Habek, Kotruljevićevo djelo u svjetskoj računovodstvenoj misli, RRiF, br. 11/1994., str. I-XIV. s time da je u okvir tog rada uklopljen i prijevod Poglavlja XIII. iz novootkrivenog rukopisa Bene Kotruljevića, str. XI-XIV. (Del' ordine di tenere le scripture. Capitolo 13. - O urednom vođenju poslovnih knjiga, Poglavlje XIII. - Prevela: Karmen Milačić).

c) Vladimir Stipetić, Kotruljević preuzima primat u povijesti dvostrukog knjigovodstva, RRiF, br. 12/1994., str. I-X.

Prvi od navedenih radova akademika Vladimira Stipetića ima podnaslov: »Iznenadujuć novootkriveni rukopis Bene Kotruljevića«. Ta se konstatacija odnosi na činjenicu da je 1990. god. (u Veneciji) tiskana knjiga: Benedetto Cotrugli Raguseo: Il libro dell' arte di mercatura, a cura di Ugo Tucci. Povodom toga i akademik Vladimir Stipetić i Mladen Habek ukazuju



na razlike u sadržaju rukopisa iz 1484. god. koji je pripremio Ugo Tucci, i tiskane knjige Kotruljevića iz 1573. god. Vladimir Stipetić pored ostalog piše: »Sve dotad« (tj. do 1989. god.) »vjerovali smo da je dubrovački rukopis, koji je nakon mnogih peripetija bio izdan godine 1573. u Veneciji, bio jedini preživjeli primjerak Kotruljevićeve knjige. A onda se, potkraj 1990. godine, poput 'groma iz vedrog neba' pojavio jedan novi tekst djela našeg Bene Kotruljevića, koji je imao čak i drugi naslov. U redakciji Uga Tuccija pojavila se kod izdavača 'Arsenale' u Veneciji knjiga pod naslovom 'Benedetto Cotrugli Raguseo: Il libro dell' arte di mercatura' (Knjiga o vještini trgovanja). Autor je svoje izdanje temeljio na sretnom otkriću čak dvaju rukopisa Kotruljevićeva rada, koji su nastali u XV. stoljeću... (V. Stipetić, RRiF, br. 12/1994., str. III.) Oba su se spomenuta rukopisa sačuvala u knjižnicama u Firenci.

Mladen Habek u radu »Kotruljevićevo djelo u svjetskoj računovodstvenoj misli«, RRiF, br. 11/1994., str. I, piše: »...Sjetimo se da je B. Kotruljević svoj rukopis u kojem obrađuje dvojno knjigovodstvo dovršio 1458. kada tiskanje knjiga još nije zahvatilo značajnije razmjere.« (Pri tome se zna da su djela uglednih autora u tim vremenima bila prepisivana rukom i tako čuvana u privatnim knjižnicama.) »Novootkriveni rukopis B. Kotruljevića također je nastao prepisivanjem... i prijepis je dovršen 17. ožujka 1484. Primjerak tog prijepisa čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Firenci. Važno je to da je XIII. poglavlje 'O urednom vođenju poslovnih knjiga' šire i detaljnije obrađeno, nego u tiskanoj knjizi 1573...« Uz tekst Mladena Habeka ujedno se citira izvorni tekst XIII. poglavlja iz knjige: Benedetto Cotrugli Raguseo: Il libro dell' arte di mercatura, a cura di Ugo Tucci, Venezia 1990.

Naravno, nema potrebe da se ovdje šire elaboriraju sadržaji navedenih radova akademika Vladimira Stipetića i Mladena Habeka. Čitatelje koje to zanima, upućujemo na odgovarajuće brojeve časopisa »Računovodstvo, revizija i financije« iz 1994. god. Ipak, radi zaokruženosti ovog teksta, prenijet će se samo ukratko središnji zaključci Vladimira Stipetića o značenju novootkrivenog rukopisa Kotruljevićevog. No prije toga bit će korisno podsjetiti na strukturu obih radova akademika Vladimira Stipetića.

Rad »Beno Kotruljević prvi je upoznao svijet s dvostrukim računovodstvom«, RRiF, br. 10/1994., Vladimir Stipetić je podijelio ovako:

## 1. Život Bene Kotruljevića

### 1. 1. Obitelj Kotruljevića

1. 2. Život Bene Kotruljevića

1. 3. Znanstveni i literarni opus

1. 4. Izgon Bene Kotruljevića iz Dubrovnika

Rad »Kotruljević preuzima primat u povijesti dvostrukog knjigovodstva«, RRiF, br. 12/1994., Vladimir Stipetić je podijelio ovako:

1. Povijest Kotruljevićeve »Knjige o vještini trgovanja«
2. Razlike u verzijama Kotruljevićeve knjige izdanima u 1573. i 1990. godini
  2. 1. O naslovu Kotruljevićeve djela
  2. 2. Nova struktura knjige
  2. 3. Pogreška u tiskanom izdanju iz 1573. godine
  2. 4. Izostavljeni dijelovi teksta
3. Novo izdanje Kotruljevića rješava spor teoretičara kome pripada primat u opisu dvostrukog knjigovodstva
  3. 1. Povijest rasprave
  3. 2. Stanje nakon otkrića novog rukopisa B. Kotruljevića.

Čini se da bi se pregled temeljnih Kotruljevićevih dostignuća jednim dijelom dobro mogao osvijetliti pomoću nekoliko narednih citata (uglavnom iz pretpoglavljja 3. 2. iz rada Vladimira Stipetića, obj. u RRiF, br. 12/1994.):

- »U odgovoru na pitanje tko je prvi u svijetu pisanim djelom predstavio sustav dvostrukog knjigovodstva, možemo s ponosom potvrditi da je to bio Hrvat Beno Kotruljević...« (RRiF, br. 10/1994., str. I.)

- »... Za ekonomiste Tuccijeva verzija rukopisa Bene Kotruljevića« je »od sada jedina na kojoj se može zasnivati interpretacija njegova djela.« (RRiF, br. 12/1994., str. VII.)

U pretpoglavljju 3. 2. »Stanje nakon otkrića novog rukopisa B. Kotruljevića« (RRiF, br. 12/1994., str. IX-X.) Vladimir Stipetić zaključuje:

»(a) Venecijanski (Petriševićev) tekst 13. poglavlja Kotruljevićeve knjige gotovo je za trećinu smanjio rukopis, koji je Kotruljević o knjigovodstvu napisao.

(b) Pritom su izostavljeni upravo oni dijelovi gdje je Kotruljević upućivao čitatelje praktično kako se knjiži...

(c) Stoga je potrebno afirmirati u svjetskoj znanosti ovaj novi nalaz, koji nedvojbeno daje primat u svjetskoj ekonomskoj misli Dubrovčaninu B. Kotruljeviću...«

Pri svemu tome, Luca Pacioli za kojeg se redovno smatra da ima prioritet u povijesti dvostrukog knjigovodstva, imao je prilike da se upozna s tekstem Kotruljevićevog kompletnog 13. poglavlja, kako u Zadru (gdje je boravio više godina) tako u Firenci. »Ovim sumnjama što ih je prije skoro 40 godina napisao Radičević sada, otkrićem dvaju rukopisa u Firenci, od kojih je jedan učinjen za obitelj Sforza, valja nadodati još jednu mogućnost...« - piše Vladimir Stipetić i nastavlja: »U Dalmaciji je Pacioli pročitao rukopis Kotruljevića i tijekom svojih posjeta Firenci (odlazio je tamo često iz Zadra - piše Radičević) on je nagovorio Sforzu (1483. godine) da se dade prepisati taj rukopis, što je ovaj i uradio (budući da je taj prijepis zgotovljen 17. ožujka 1484. godine). U to vrijeme taj je zadarski tekst bio neiskvaren (kasnijim prijepisima), pa se zato razlikuje od onog što ga je objavio Petrišević.« (V. Stipetić, RRiF, br. 12/1994., str. X.)

I na završetku poglavlja o Kotruljeviću još jednom podsjećamo da su poblježe analize i sinteze o tom starom dubrovačkom ekonomskom piscu prezentirane u odgovarajućim radovima akademika Vladimira Stipetića odnosno u ranije navedenoj zajedničkoj knjizi Rikarda Radičevića i Žarka Muljačića.

### **Jedan stari zadarski ekonomski pisac**

Kao još jedan primjer merkantilističkog pisca iz redova naših ljudi vrijedi otići zaboravu Šimuna Grisogona, podrijetlom iz Zadra. (Živi u XVI.-XVII. st.; djela mu se tiskaju u XVII. st.) Dok u vezi s našim vodećim merkantilistima, kao što su - prije svega - Kotruljević, Gučetić, Vlačić i Križanić - postoji obilna literatura, dotle se o Šimunu Grisogonu (kao ekonomskom piscu) malo zna. Od naših priručnika iz područja historijata ekonomske misli jedini je D. Sabolović u svojim radovima (kada je govorio o našim merkantilistima) redovito spominjao i Šimuna Grisogona. Naime, Šimun Grisogono je autor djela čiji je skraćeni naziv: »Obogaćeni

trgovac«. Djelo je kako npr. navodi D. Sabolović, tiskano u Veneciji 1609. god.<sup>22</sup>

Potpun naslov Grisogonovog djela glasi:

»Il mercante arricchito dal perfetto quaderniere: ovvero specchio lucidissimo, nel quale si scopre ogni questione che desiderar si possa, per imparare perfettamente a tenere libro doppio, ecc tratto al stil moderno di Venezia da Simon Grisogono, nobile Zaratino«, In Venezia, per Francesco Ginami, 1664., in 8°. di fac. 280 non numerate.

Da je Grisogonova knjiga »Obogaćeni trgovac« tiskana u Veneciji 1609. god., potvrđuje i Mirko Breyer u svojoj knjizi »Nešto građe staroj hrvatskoj knjiženo-kulturnoj povjesti«, Križevci 1898. Tu je Breyer uklopio i tekst »O piscu Šimunu Grisogonu Zadraniu«, str. 69-70. (Pretiskan iz »Vienca«, gdje je prvobitno bio objavljen 1897. god.)

Konačno, na moj pismeni upit iz kolovoza 1975. Biblioteca nazionale »Marciana« - Venezia, u svojem dopisu br. 2083 (Pos. IX. D.) od 27. kolovoza iste godine potvrđuje da postoji izdanje Grisogonovog »Obogaćenog trgovca« iz 1609. god. U cit. dopisu »Marciane« se navodi: »In risposta alla Sua richiesta del 20 agosto scorso si somunica che in questa Sede è conservata l' edizione del 1609 de 'Il mercante arricchito...' di Simon Grisogono con la segnatura 13. D. 128. ...«

Pokušaj da se u biblioteci Historijskog arhiva u Zadru te u zadarskoj Naučnoj biblioteci pronađe izdanje Grisogonove knjige »Obogaćeni trgovac« iz 1609. god. nije uspio. Međutim, u obe te biblioteke čuva se izdanje knjige iz 1664. god. Razgledavajući primjerak knjige iz 1664. god. koji se čuva u zadarskom Historijskom arhivu, zapaža se pored ostaloga: na početku knjige objavljena je pjesma pohvalnica Šimunu Grisogonu kao piscu ove i drugih knjiga. Kao pisac pjesme pohvalnice označen je neki Drachio Quintio. Nadalje, izdanje iz 1664. god. donosi predgovor pisca datiran 1609. god.

Pokušajmo barem donekle proširiti našu spoznaju o Šimunu Grisogonu. Prema podacima iz zagrebačkog časopisa »Vienca« za 1897. god. Šimun Grisogono je bio osoba širokih horizonata. Mada u raspoloživoj literaturi nismo uspjeli pronaći njegovu poblizu biografiju, poznati su ipak neki podaci

---

22 Dušan Sabolović, *Suvremena buržoaska politička ekonomija*, Zagreb 1959., str. 25.; Dušan Sabolović, *Povijest razvitka političke ekonomije*, u knjizi skupine autora, *Politička ekonomija kapitalizma*, Zagreb 1970., str. 427.

o njegovu radu. U pogledu njegova »Obogaćenog trgovca« dodajmo još da ta knjiga nije samo udžbenik trgovačkog knjigovodstva. »U primjerima nam se također pruža dosta jasna slika tadanje, po cijelom svijetu raširene mletačke trgovine i razabire se kojim se je pravcem u ono doba razvijala.« (M. Breyer)

Šimun Grisogono je objavljivao djela i iz drugih neekonomskih struka. U godinama 1607. i 1608. izdani su mu »Astronomski razgovori«, a 1608. god. i hvalospjev jednom venecijanskom crkvenom dostojanstveniku kada se on vratio s putovanja u Rim natrag u Veneciju. U isto vrijeme Šimun Grisogono imao je pripremljene i neke rukopise iz područja vojnih nauka, ali se iz konzultiranih izvora ne vidi jesu li ti rukopisi, bilo tad bilo kasnije, tiskani.

Listajući izdanje Grisogonova »Obogaćenog trgovca«, koje se čuva u biblioteci Historijskog arhiva u Zadru, i imajući na umu već navedene momente iz biografije toga staroga zadarskog ekonomskog pisca, moguće je doći do odgovarajućih saznanja.

Vrijedi još jednom istaći da postoje dva izdanja Grisogonove knjige: iz 1609. i 1664. godine. Ova činjenica može biti dosta dobar dokaz da su se Grisogonovim priručnikom trgovačkog knjigovodstva često koristili trgovci-praktičari i ostali gospodarstvenici. Može se pretpostaviti da se priručnik koristio kako u samoj Veneciji tako i u Zadru - gradu iz kojega je Grisogono potekao, a svakako i po drugim gradovima istočne obale Jadrana. Ipak je zanimljivo uočiti da je vremenski razmak između prvog i drugog izdanja prilično velik (55 godina), pa u vezi s time poznati zadarski lokalni historičar Giuseppe Ferrari-Cupilli postavlja sljedeće pitanje: ne radi li se možda o jednom jedinom izdanju (iz 1609. god.)? Nije li možda neki tiskar odnosno knjižar 60-ih godina XVII. stoljeća, u želji da plasira izdanje koje je barem nominalno gledajući bilo zastarjelo, samo izmijenio, tj. dotiskao prvu (zapravo naslovnu) stranicu i na taj način stekao mogućnost da izdanje iz 1609. god. nudi i prodaje kao novo? (Vidjeti bilješku na talijanskom jeziku, objavljenu pod naslovom »Bibliografia«, u periodici »La Voce Dalmatica«, Zadar, God. 1861., br. 29., str. 238., potpisanu inicijalima G. F. C. = Giuseppe Ferrari-Cupilli.)

Sadržaj Grisogonovog »Obogaćenog trgovca...« - prema izdanju koje se čuva u biblioteci Historijskog arhiva u Zadru - jest:

	Obuhvaća ovaj broj stranica
1. »Discorsi di Simon Grisogono, nobile zaratino« (i ostali uvodni materijali)	8
2. »Trattato I.«	5
3. »Trattato II.«	18
4. »Trattato III.«	9
5. »Giornale segnato di lettera A«	100
6. »Alfabeto segnato di lettera A«	10
7. »Quaderno segnato di lettera A«	110
8. »Riporti del libro A - Giornale B«	8
<hr/>	
Ukupno dakle knjiga broji	268 stranica

Grisogono, dakle, prezentira tri rasprave o trgovačkom knjigovodstvu (»Trattato« I., II., III.), da bi nakon toga prešao na prikaz poslovnih knjiga - kako osnovnih tako pomoćnih. (Usp. točke 5. do uključivo 8. sadržaja Grisogonove knjige.)

Prezentirajući primjere iz trgovačkog knjigovodstva Grisogono (pored ostalog) poštuje načela urednosti, preglednosti i ažurnosti u knjigovodstvu.

Da bi se u potpunosti osvijetlio lik Šimuna Grisogona, potrebno je u budućnosti učiniti dvoje:

a) Pronaći nove podatke radi zaokruživanja njegove biografije;

b) Grisogonov priručnik bi valjalo usporediti s ostalim tadašnjim radnjama istoga smjera (tj. s radnjama o dvojnomo knjigovodstvu), da se vidi je li i, ako jest, u kojoj mjeri ovaj naš zemljak unapredio struku koju je obradio (tj. trgovačko knjigovodstvo).<sup>23</sup>

---

23 Vidjeti:

Boris Jurić, Zadraniin Šime Grisogono - jedan od naših prvih pisaca s područja ekonomije, Narodni list, Zadar, 25. studenoga 1972.

Boris Jurić, Benko Kotruljić, Zadarska revija, Zadar, br. 2/1973.

Boris Jurić, Ekonomski pogledi N. V. Gučetića, Zadarska revija, Zadar, br. 5-6/1975.

Boris Jurić, Stari dubrovački ekonomski pisci, Naše more, Dubrovnik, br. 1-2-3/1979.

Boris Jurić, Merkantilistička doktrina u djelima južnoslavenskih pisaca, Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru, sv. II-III., 1980.-1981.

Boris Jurić, Šimun Grisogono i njegov 'Obogaćeni trgovac', Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća, Zagreb 1984.

### **Dodatak: Ukratko o odjecima fiziokratske škole u Dalmaciji**

Iza merkantilizma vremenski slijedi fiziokratska škola kao korjenito novi smjer gospodarske teorije. Obrada fiziokratske škole i njezinih odjela u našim krajevima (prvenstveno u Dalmaciji) nije predmet ovog rada. Takva obrada naime više nije potrebna nakon što su Šime Peričić i Ivan Pederin mjerodavno i iscrpno osvijetlili lik i domete fiziokratskog pokreta u Dalmaciji. Zbog toga će se ovdje iznijeti samo nekoliko navoda o tome, dakako pozivajući se na odgovarajuće analize Ivana Pederina i Šime Peričića. Svrshodno je najprije skrenuti pažnju na razlike između merkantilističke i fiziokratske škole:

a) Merkantilizam zagovara veoma jaku državnu intervenciju u gospodarstvu, dok fiziokrati stoje na pozicijama ekonomskog liberalizma.

b) Merkantilisti prvenstveno proučavaju i žele unaprijediti vanjsku trgovinu, točnije govoreći - izvoz. Fiziokratima pak pripada zasluga da su težište ekonomskih istraživanja prenijeli iz područja prometa u područje proizvodnje, smatrajući pri tome poljodjelstvo jedinom proizvodnom granom u kojoj se stvara višak proizvoda.

c) Merkantilisti su dominirali u Europi čitava tri stoljeća. Pri tome merkantilizam se javlja širom Europe u Engleskoj, Francuskoj, Španjolskoj, na Apeninskom poluotoku, u Dubrovniku, u Rusiji... Za razliku od toga,

---

Boris Jurić, *Ekonomska historija i politička ekonomija*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, *Razdio povijesnih znanosti*, God. 28., sv. 28. (15.), Zadar 1989.

Boris Jurić, »Merkantilizam i južnostavenski merkantilisti«, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, *Razdio povijesnih znanosti*, sv. 29. (16.), Zadar 1990.

Boris Jurić, »Fiziokratska škola i kasniji razvoj ekonomske misli«, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, *Razdio povijesnih znanosti*, sv. 30. (17.), Zadar 1992.

Boris Jurić, *Jedan stari hrvatski gospodarstveni pisac (N. V. Gučetić)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, *Razdio povijesnih znanosti*, sv. 33 (20), Zadar 1994.

Na koncu bismo željeli skrenuti pažnju da je na tri mjesta u stručnoj ekonomskoj literaturi navedeno kako je rad Š. Grisogona »Obogaćeni trgovac...« objavljen u Veneciji 1591. god.! Naime, na str. 35. Sabolovićevo<sup>g</sup> udžbenika »Historija političke ekonomije«, (Zagreb 1972.) potkrala se tiskarska greška; navodi se: »Zadranin Šimun Grisogono štampao je godine 1591. u Veneciji djelo »Obogaćeni trgovac...« Tu je u stvari zabunom ponovljena godina izdanja Gučetiće<sup>v</sup>a djela - god. 1591. - »O stanju države...« Svetislav Polovina u recenziji prvog izdanja monografije Lazara Pejića »Jugoslavenski merkantilisti« (Smederevo 1979.), *Ekonomski pregled*, Zagreb, br. 1-2/1980., str. 82., također spominje 1591. god. kao godinu izdanja Grisogonove knjige. I konačno, Lazar Pejić u knjizi »Jugoslavenski merkantilisti«, 2. izd., Beograd 1988., str. 43., bilješka 99., piše: »Objavljeno u Veneciji 1591.«

fiziokratska škola u svom kreativnom vidu javlja se u Francuskoj, a na povijesnoj pozornici se u toj zemlji nalazi svega tridesetak godina.

d) U vezi s time galerija merkantilističkih pisaca je brojna i obuhvaća osobe različitih profila - od ministara i ostalih visokih državnih čelnika preko trgovaca i drugih gospodarstvenika do svećenika. Fiziokrati u Francuskoj su malobrojni i između njih je neprijeporno na prvom mjestu François Quesnay.

e) S obzirom na izvanredno dugi vremenski raspon djelovanja merkantilista, razumljivo je da između pojedinih merkantilističkih pisaca ima popriličnih razlika u pogledima na važne ekonomske kategorije. Poznata su drukčija stanovišta između pripadnika ranog i razvijenog merkantilizma u pogledu politike vanjske trgovine. Zapravo, sam naziv merkantilizam odgovarajući pisci nisu dali sami sebi nego ga je kasnije uveo u upotrebu, i to u pejorativnom značenju, Adam Smith, drugi veliki predstavnik britanske klasične političke ekonomije. Sredinom XX. stoljeća poznati američki povjesničar ekonomskih doktrina Joseph Schumpeter se pita može li se merkantilizam tretirati jedinstvenom ekonomskom školom? Ostajući u određenoj dilemi Schumpeter, pišući o merkantilističkoj literaturi, atribut »merkantilistička« uvrštava u navodne znakove. (»Merkantilistička« literatura!)

Kod fiziokrata stanje je bitno drugačije, oni su naime homogena ekonomska škola. Quesnay je glavna ličnost, s time da se Turgot koji se često smatra drugim velikim predstavnikom fiziokrata, pravilnije može okrstiti kao nefiziokrat sa simpatijama za fiziokrate.

f) Merkantilisti, po nekima, čine pretpovijest političke ekonomije. Za razliku od njih fiziokrati su središnji dio francuske klasične političke ekonomije, koja zajedno s trojicom Engleza (William Petty, Adam Smith, David Ricardo) čini impozantnu zgradu građanske klasične političke ekonomije.

g) U pogledu demografskih stanovišta, merkantilističke koncepcije obvezno su u sebi uključivale stimulativnu populacionu politiku. Naime, kao predstavnici mlade bužoazije merkantilisti su bili zainteresirani za obilje (tj. ponudu) radne snage, i to jeftine. Quesnay je inače vrlo skeptičan glede rasta stanovništva. On naime negira optimističko gledanje na stanovništvo. Po njemu, množenje ljudi uvijek prelazi granice bogatstva.

h) Sintetički govoreći, merkantilisti su teoretičari trgovačkog kapitalizma, a klasično fiziokratsko učenje, oličeno u stavovima Quesnaya odražava interese, analizira i brani kasno feudalno društvo.



i) Doprinosi hrvatskih pisaca su kada je riječ o europskom merkantilizmu, bitni i opće priznati. Tu se radi o starim dubrovačkim ekonomskim piscima: Benku Kotruljeviću, Nikoli Gučetiću i Stjepanu Gradiću, potom o Matiji Vlačiću, rodom iz Istre, te o Jurju Križaniću, podrijetlom iz središnje Hrvatske. Međutim, kada je riječ o odjecima fiziokratske škole u Dalmaciji, sve je do najnovijeg vremena dominiralo mišljenje da je riječ o piscima - epigonima. Nakon što su u najnovije vrijeme Šime Peričić i Ivan Pederin objavili svoje odlične radove, prethodnu ocjenu valja korjenito revidirati.

Šime Peričić prikazuje i ocjenjuje čitavu galeriju gospodarskih pisaca Dalmacije u XVIII. stoljeću. Naime, u svojoj knjizi »Dalmacije uoči pada Mletačke republike« (Zagreb 1980.), u pogl. »Mjera za unapređenje poljoprivrede - rad agrarnih akademija«, Š. Peričić piše: »Posljednjih desetljeća XVIII. st. Evropu su preplavila brojna gospodarska društva, akademije, neka vrsta znanstvenih ustanova, što je također ubrzo činjeno i u Mletačkoj Republici, pa time i u Dalmaciji. Naime, tada su ovdje bile uspostavljene tri takve akademije, u tri razna grada. - Prva je utemeljena 1767. god. u Splitu pod imenom 'Società economica« ili Accademia agraria, čija je primarna svrha bila proučavanje stanja pokrajinske poljoprivrede i iznalaženje konkretnih rješenja za njeno unapređenje, kako u teoriji tako i u praksi... Dvadesetak godina poslije one u Splitu, osnovane su slične akademije u Zadru i Trogiru. Ona u Zadru uspostavljena je u ljeto 1787. god. radi gospodarskog unapređenja i općeg boljitka stanovništva Dalmacije, pod imenom Ekonomsko-poljoprivredne akademije (Accademia economico agraria). Sljedeće godine osnovana je Accademia agraria u Trogiru (Kaštel-Lukšiću), čiji je izričiti zadatak bio unapređenje 'seoske ekonomije' u teoriji i praksi...« (Š. Peričić, nav. dj., str. 69.)

U red članova agrarnih akademija u Dalmaciji ulaze prije svega: Ivan Moller, Antun Radoš Michieli Vitturi, Ivan Dominik Stratico, Ivan Luka Garanjin, Nikola Grisogono, Julije Bajamonti, Jerolim Bajamonti, Ivan Banovac, Petar Nutrizio Grisogono, Luka Čaletić, Toma Čulić, Horacije Bergelić, Julije Parma i dr.

Š. Peričić se i kasnije u više navrata bavio ovom problematikom.<sup>24</sup>

---

24 Šime Peričić, Ekonomski pisci Dalmacije 18. stoljeća u svjetlu historiografije i publicistike, obj. u knjizi: Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća, Zagreb 1984. Šime Peričić, u knjizi: Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec i Šime Peričić, Zadar pod mletačkom upravom, Zadar 1987., str. 480-482.

Ivan Pederin nije se međutim ograničio samo na poblizi i visoko kvalitetan prikaz i ocjenu pisaca iz redova fiziokratskog pokreta u Dalmaciji nego je povrh toga još:

- pružio mnoga relevantna zapažanja o fiziokratizmu općenito, dakle o fiziokratizmu u europskim razmjerima;

- ispravio dosadašnju dosta skromnu ocjenu o dometima dalmatinskih fiziokrata, po kojoj su oni samo bili epigoni u odnosu na klasičnu fiziokratsku doktrinu; Ivan Pederin naime ističe svježije i izvorne misli u spisima dalmatinskih fiziokrata. (To čini također i Šime Peričić.)

Iz izvanredno zanimljivih i za ekonomsku historiju dragocjenih tekstova Ivana Pederina prenijet ćemo samo nekoliko stavova i ocjena:

»Ovaj nauk« (tj. fiziokratizam), »gospodarski i politički u isti mah, imao je odraza u Italiji, a i kod naših intelektualaca. Najprije ćemo se« - nastavlja dalje Ivan Pederin - »pozabaviti talijanskim fiziokratizmom koji su naši intelektualci okupljeni u poljodjelskim akademijama u Zadru, Splitu i Trogiru prihvaćali, ali ne bez daljnje, jer su prilike u nas bile drukčije nego u Italiji.«<sup>25</sup>

»Talijanski fiziokrati traže da se država mora brinuti da bude što više bogatih građana pa će i sama biti bogata. Prema Gaetanu Filangeriju poljodjelstvo će ojačati u slobodnoj konkurenciji koju će omogućiti liberalizam trgovine i reforme carinskog sustava. On je protiv skupe profesionalne vojske, a za opću vojnu obvezu, tako da ljudi, dok nema rata, mogu raditi...« »Završavajući ovaj prikaz nauka talijanskih fiziokrata naglasit ćemo« - zaključuje Ivan Pederin - »da nije bio militaristički ili ekspanzivan u drugom smislu, on je bio za partnerstvo i bratimljenje naroda...«<sup>26</sup>

Fiziokratske su ideje stekle pravo građanstva i u Mletačkoj Republici, gdje je trgovina opadala, a poljoprivreda je bila u lošem stanju.

»Fiziokratski pokret u Dalmaciji javio se u to doba poslije francuskog pokreta, ali istodobno s talijanskim s kojim je u vezi, ali ne epigonskoj prema njemu jer rješava specifične prilike koje se u Dalmaciji bitno razlikuju od

---

25 Ivan Pederin, »Fiziokratski pokret u Dalmaciji«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, 10 (1984.), 1-2, str. 169.

26 Pederin, nav. dj., str. 170-171.

prilika u Italiji zbog posebnosti našeg kolonata i položaja Morlaka u Novijoj i Najnovijoj stečevini...«<sup>27</sup>

»Naš fiziokratski pokret djelovao je u okvirima evropskog pokreta pokazavši nacionalne karakteristike. U njemu se stvorio pojam suvremenog čovjeka - građanina koji ima pravo na sreću i naobrazbu. Čovjeka čiji će se interesi poklapati s državom pa će on sam, njegova imovina i rad postati čimbenik i uvjet državne moći. Makoliko položaj tog suvremenog čovjeka u odnosu na državu bio povoljan, za državu je bio tek korist a vrijedio joj je samo onoliko koliko je radio i kolik je bio njegov posjed što su ga fiziokrati proglasili neotuđivim...«<sup>28</sup>

Podsjetimo i na to da naš »fiziokratski pokret ne samo da nije bio epigonalan, već je djelovao u svjetskim okvirima. Tako se Antun Pušić, zadojen idejama hrvatskih fiziokrata krajem 18. stoljeća otisnuo u svijet. Poslije lutanja Evropom stigao je u Portugal. Na početku 19. stoljeća postao je admiral, pa guverner Zelenortskih Otoka, na kojima je proveo u djelo ono što nije mogao provesti u Dalmaciji...«<sup>29</sup>

Svoj odlični rad o fiziokratskom pokretu u Dalmaciji Ivan P e d e r i n završava napomenama o tome, da je krajem tridesetih godina 19. stoljeća austrijska vlast omogućila lansiranje ideja sličnim fiziokratskima, a kao jedna od posljedica toga je i pojava različitih časopisa u hrvatskim zemljama, kroz čije su se rubrike afirmirale neke fiziokratske ideje. Npr.: »u rubrici *Zore dalmatinske* posvećenoj seljacima oživjelo je nasljeđe fiziokratskog pokreta koji se u nas onda još nije bio zaboravio. Te stečevine naših fiziokrata će u *Zori dalmatinskoj* i kasnijim časopisima prožeti naš mentalitet u 19. stoljeću.«

Prenijeli smo, dakle, nekoliko stavova i ocjena iz navedenog rada Ivana P e d e r i n a , a što se tiče dobijanja cjelovitog i relevantnog uvida u fiziokratski pokret u Dalmaciji upućujemo ne samo na navedeni rad nego i na neke druge radove tog pisca.<sup>30</sup>

---

27 Pederin, nav. dj., str. 171-172. - Usp.: Ferdo Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*, Prva knjiga, Zagreb 1961., str. 172-179. i 206-211.; Marijan Horvat, Konstantin Bastaić i Hodimir Širotković, *Rječnik historije države i prava*, Zagreb 1968., str. 34-35. i 191-195.; Vjekoslav Maštrovic, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Zadar 1959., str. 11-17., 18-20., 45-47., 60-63.

28 Pederin, nav. dj., str. 194.

29 Pederin, nav. dj., str. 193.

30 Pored radnje I. P e d e r i n a , nav. u prethodnim bilješkama vidjeti od istog pisca i :

»Duro Ferić kao pjesnik hrvatskih fiziokrata i jedan od začetnika hrvatskog narodnog preporoda«, P.

Možemo dakle s pravom zaključiti da su se mnogi stari hrvatski gospodarski pisci, prije svega Kotruljević, Gučetić i Križanić, te članovi poljodjelskih akademija iz Dalmacije, nalazili pri samim vrhovima tadašnje europske gospodarsko-teorijske misli.<sup>31</sup>

- 
- o. iz: *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, sv. 21., Dubrovnik 1983.;  
»Antun Pušić, guverner Zelenortskih Otoka, admiral i znanstvenik na početku prošlog stoljeća«, *Adriatica maritima*, Zadar 1979., sv. 3.
- 31 Pored literature navedene u prethodnim bilješkama korisno je konzultirati također i sljedeće knjige i rasprave:
- a) Hrvoje Šošić, *Gospodarstvo*, Zagreb 1992., str. 24, 49, 84.
  - b) Arnolfo Bacotich, Benedetto Cotrugli da Ragusa primo scrittore di scienze mercantili (1458), Pos. otisak iz: *Archivio storico per la Dalmazia*, Fasc. 52., Lipanj 1930., Rim (ovaj separat posjeduje Znanstvena knjižnica Zadar, Br. inventara 25691, Smještaj: Misc. C: 6611);
  - c) Ildebrando Tacconi, *Economia e politica nel pensiero e nell' opera di N. V. Gozze patrizio raguseo*, Pos. otisak iz: *Rivista Dalmatica*, Fasc. II., IV., ožujak, prosinac 1931., Zadar (ovaj separat također posjeduje Znanstvena knjižnica Zadar, Broj inventara: 91109, Smještaj: Misc. C: 19834);
  - d) Ivan Antunac, *Turizam i ekonomska teorija*, Zagreb 1985. (Pogl.: »Merkantilist Thomas Mun /1571.-1641./ tvorac prve teorije o turizmu kao nevidljivom izvozu«, str. 30-32.)
  - e) Fulvio Babudieri, *Industrie, Commerci e Navigazione a Trieste e nella Regione Giulia dall' inizio del Settecento ai primi anni del Novecento*, Milano 1982. (Cap. I.: *L' avvento del Mercantilismo in Austria e suoi riflessi nel Litorale*, str. 29-41.)
  - f) Bačić A.: Nikola Gučetić (Gozze) (1610.-1910.). Napisao O. A. Bačić dominikanac. Preštampano iz »*Smotre dalmatinske*«. - U Zadru, Nagrađena tiskarnica Petra Jankovića, 1910.
  - g) Stjepan Krasić, Stjepan Gradić (1613-1683) - *Život i djelo*, Zagreb 1987. U ovoj knjizi s više od 500 str. sa stanovišta gospodarske povijesti možda su najzanimljivija Pogl. XII. »*Obnovitelj našega grada i slobode*« odnosno Pogl. XIII. »*Borba za jadransku i balkansku trgovinu*«.
  - h) Mirjana Matijević-Sokol, Rikard Radičević - Žarko Muljačić: Benko Kotruljević, O trgovini i o savršenu trgovcu, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Vol. 13., Zagreb 1986.
  - i) Žarko Muljačić, Beno Kotruljević, Dubrovački horizonti (časopis zagrebačke podružnice Društva prijatelja dubrovačke starine), *God. II.*, Zagreb, veljača 1970., br. 3., str. 32-33.
  - j) Vladimir Pertof, *Ekonomika međunarodne razmjene*, Zagreb 1972., str. 74-77.

*Boris Jurić: EUROPEAN MERCANTILISM  
AND DALMATIAN MERCANTILISTS*

**S u m m a r y**

Exposed in the article are the general features of the European mercantilism, which - for three entire centuries (roughly 1450-1750) - was the predominant trend of the theory and practice of economy in the leading European countries. Two basic principles of mercantilism are discussed: /a/ a high evaluation of export as a method of economic development, and /b/ strong intervention by the state into economy. Mercantilism in various countries had different features, depending on the specific transport and economic situation, the economic structure and economic orientation of each country. The author then introduces and evaluates the Croatian mercantilists, who have reached a high place in the European mercantilist theoretical thought. Presented are: Beno Kotruljević, Nikola Vitov Gučetić, Stjepan Gradić and Šimun Grisogono.

